

С. Я. Рассадзін

Духоўная культура старажытнай Беларусі

Мінск БДТУ 2005

Установа адукацыі
«БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ
ТЭХНАЛАГІЧНЫ УНІВЕРСІТЭТ»

С.Я. Рассадзін

ДУХОЎНАЯ КУЛЬТУРА СТАРАЖЫТНАЙ
БЕЛАРУСІ

Вучэбна-метадычны дапаможнік для студэнтаў тэхнічных
спецыяльнасцяў

Мінск 2005

УДК008
ББК63.3
Р24

Разгледжаны і рэкамендаваны да выдання рэдакцыйна-
выдавецкай радай універсітэта

Рэцэнзенты:

загадчык кафедры старажытнага свету і сярэдніх вякоў
Беларускага дзяржаўнага універсітэта
доктар гістарычных навук *В.А. Фядосік*;
загадчык кафедры філасофіі і права
Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага універсітэта
доктар філасофскіх навук *П.А. Вадап'янаў*;
прафесар кафедры гісторыі Беларусі і паліталогіі
Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага універсітэта,
доктар гістарычных навук *В.Я. Казлякоў*

Рассадзін, С.Я.

Р 24 Духоўная культура старажытнай Беларусі : вуч.-метад. дапа-
можнік для студэнтаў тэхнічных спецыяльнасцяў / С. Я. Рассадзін.
- Мн.: БДТУ, 2005. - 66 с.

ISBN 985-434-443-6

У выданні разгледжаны працэс узнікнення і развіцця
духоўнай культуры на беларускіх землях ад першапачатковага іх
засялення чалавекам да сярэдзіны V ст. н. э. Вызначаны таксама
праявы спадчыны старажытнасці ў сучаснай духоўнай культуры
беларускага народа.

УДК008 ББК
633

ISBN 985-434-443-6

© УА «Беларускі дзяржаўны
тэхналагічны універсітэт», 2005

Злу преграда - духовное
в человеке.
БалашовД. «Веліаті стол»

УВОДЗІНЫ

Праграмай курса гісторыі Беларусі для ВНУ, зацверджанай Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь 24 студзеня 2000 г. пад № ТД - 67, асаблівая ўвага надаецца вывучэнню развіцця культуры, у тым ліку і культуры духоўнай. Пры гэтым першыя тры тэмы курса, што вывучаюцца, спецыяльна прысвечаны старажытнасці ў яе дакладным сэнсе, г. зн. гісторыі раней за 476 г. н.э.

Якраз тады спыняе сваё існаванне Заходне-Рымская імперыя: Адаакр, камандзір барбарскіх наёмнікаў, адхіліў ад улады свайго ж гаспадара - апошняга імператара Ромула Аўгустула, а знакі ягонай улады адаслаў у Канстанцінопаль... Для сучаснікаў гэтая падзея аказалася практычна незаўважанай, але даследчыкамі сусветнай гісторыі яна ад часоў Адраджэння выкарыстоўваецца ў якасці пэўнага рэпера дакладна на мяжы старажытнай, ці антычнай, і сярэднявечнай эпох. Дарэчы, у нас і зараз вельмі адвольна выкарыстоўваецца азначэнне «старажытны», і гэта, натуральна, вядзе да недарэчнасцяў і нават кур'ёзаў. Напрыклад, жадаючы ўсяляк падкрэсліць іх пачэсны ўзрост, Русь і шматлікія гарады ў ёй называюць менавіта «старажытнымі». У выніку выходзіць якраз адваротнае, калі, напрыклад, сцвярджаецца, што з сярэднявечнай Рыгай гандляваў наш... «старажытны» Полацк. Што, ён згубіўся ў папярэдняй гістарычнай эпосе, тады як бліжэйшыя суседзі ўжо паспяхова развіваліся ў больш прагрэсіўнай наступнай? Вядома, не, таму што рання гісторыя Беларусі працякала, у цэлым, сінхронна з агульнаеўрапейскай. Гэта адлюстравалася таксама ў сферы духоўнай культуры.

Паняцце «культура», дарэчы, надзвычай шматграннае. Само слова «культура» мае якраз менавіта старажытнае - лацінскае - паходжанне. Дакладна лацінскі дзеяслоў *culturare* азначае-, увогуле, наступнае: «апрацоўваю», «вырошчваю», «выхоўваю», «развіваю». У старажытных рымлян першапачаткова гэтае паняцце было звязана менавіта з сельскагаспадарчай вытворчасцю - з земляробствам (параўн.: *агрыкультура*). Але пазней яно было перанесена ў зусім іншую - больш высокую - сферу, і гаварыць пачалі ўжо аб «вырошчванні душы». Гэтак, у прыватнасці, у рымскага палітыка і наву-

коўца Марка Тулія Цыцэрона каля 65 г. да н. э. згадваецца - «культура душы ёсць філасофія». Аднак рымлянамі сцвярджалася літаральна таксама яшчэ і наступнае: «спачатку паеш, а потым філасофствуй». Трэба меркаваць, што непарыўная сувязь паміж культурай духоўнай і матэрыяльнай у значнай ступені асэнсоўвалася ўжо ў старажытнасці. Цяпер яна атрымала далейшае абгрунтаванне. «Сущность культуры, - піша В. Р. Уласаў, - в ведах, которые воплощаются в разных формах (соответственно видам человеческой деятельности: религиозной, научной, художественной), поэтому невозможно разделение культуры на «материальную» и «духовную»; не может быть «авангардной» или «реакционной» культуры, поскольку культурная деятельность по своей природе традиционна и даже консервативна» [5, с. 39].

Падакрэсленая гэтак выразна кансерватыўнасць традыцыйнай культуры дакладна працягвае сябе таксама і ў сферы духоўнай культуры каменнага, бронзавага і жалезнага веку. Яе асаблівасці ў кожнай са згаданых гістарычных эпох ніжэй разглядаюцца даволі падрабязна. У асобную частку намі спецыяльна вылучаны разгляд спадчыны старажытнасці ў народнай духоўнай культуры беларусаў. Нарэшце, дадаткова прыводзяцца кантрольныя пытанні, а таксама прыкладныя тэмы адпаведных рэфератаў.

I. ДУХОЎНАЯ КУЛЬТУРА КАМЕННАГА ВЕКУ

Рымскі філосаф I ст. да н. э. Ціт Лукрэцый Кар ў сваёй слаўтай паэме «Аб прыродзе рэчаў» цалкам слухна сцвярджаў: *«Першы быў век каменны»*.

Падумаем: што яшчэ можна да гэтага дадаць? Каменны век быў на нашай планеце не толькі самым першым, але яшчэ і самым працяглым. Паводле сучасных навуковых даных, ён пачаўся аж каля чатырох мільёнаў гадоў таму назад. Гэты узрост мяркуецца зараз для самых ранніх чалавекападобных істотаў, рэшткі якіх былі ў апошні час адкрыты ў паўночна-ўсходняй частцы Афрыкі, - у Кеніі, Танзаніі, Чадзе, Эфіопіі. У эфіёпскай правінцыі Афара ўдалося выявіць 40% шкілета вельмі маленькай жанчыны, усяго 120 см ростам. Гэтакую дзюймовачку вучоныя назвалі Люсі. Люсі, калі яна памерла, было ўсяго каля дваццаці гадоў. Аднак абсалютны ўзрост яе аказаўся непараўнальна большым: радыёкарбонны аналіз паказаў аж 3,7 мільёнаў гадоў!

У шэрагу выпадкаў побач з гэтакімі звышкаштоўнымі косткамі - унікальнымі адзінкавымі фрагментамі чарапных каробак, сквіц, голенаў і г. д. - пашанцавала знайсці нейкія прылады ў выглядзе ледзьве апрацаваных, толькі крыху так-сяк заостраных вялікіх камянёў. Але гэта былі ўжо, несумненна, прылады, мусіць, і працы, і зброі адначасова - уласна, самыя першыя каменныя сякеры, так зв. ручныя, г. зн. яшчэ пазбаўленыя дзяржання. Пры выкарыстанні гэткай ручной сякеры ролю рычага выконвала проста рука першабытнай чалавечападобнай істоты.

Нешта падобнае ўдалося адшукаць не толькі ў паўночнаафрыканскай, але і ў заходнееўрапейскай глебе. Казімір Пер'е быў у горадзе Абвіль каля Парыжа начальнікам мытні, але ў гісторыі ён застаўся як адкрывальнік найстаражытнейшых помнікаў каменнага веку Еўропы, так зв. даіпэльскіх, узростам каля мільёна гадоў. Праўда, сам Пер'е называў іх як «дапатопнымі», так і «кельцкімі», - у гонар народа, пераможанага і заваяванага на тэрыторыі сучаснай Францыі рымскім палкаводцам Юліем Цэзарам толькі ў I ст. да н. э. Аднак адкрывальнік, мусіць, не памыляўся, сцвярджаючы, што старажытны майстра імкнуўся зрабіць свае прылады не толькі зручнымі, але і прыгожымі. У 1859 г. ужо пасля смерці Казіміра Пер'е часопіс «Аіцепаешп» надрукаваў наступнае: «Ручныя сякеры з Ам'ена і Абвіля з'яўляюцца-ж творамі мастацтва гэтак жа, як, напрыклад, гравюра». Атрымліваецца, што пэўныя праявы менавіта духоўнай культуры фіксуюцца ўжо ў эпоху палеаліту? На жаль, пакуль што, ва ўсякім выпадку, не ў нас у Беларусі.

Палеаліт (ад грэчаскага *palaios* - «старажытны» і *litos* - «камень») працягваўся ад часоў з'яўлення першы-х чалавечападобных істот аж да X тыс. да н. э. Ён падзяляецца на ранні, ці ніжні, сярэдні і верхні, ці позні. Што рабілася на тэрыторыі сучаснай Беларусі ў эпоху ніжняга палеаліту, увогуле, невядома. Давайце разбярэмся, менавіта чаму? Аказваецца, справа ў тым, што каля 100 000 гадоў таму назад, г. зн. якраз напачатку эпохі сярэдняга палеаліту, яна была ўжо цалкам перакрыта суцэльным ледавіком таўшчынёй аж у некалькі кіламетраў. Гэтакі моцны «прас» павінен быў сцерці з паверхні нашай краіны практычна ўсе сляды папярэдніх, даледавіковых эпох. Аднак у апошнія дзесяцігоддзі нават у Якуціі на р. Лене, дзе і зараз існуе вечная мерзлата, удалося знайсці рэшткі паселішчаў эпохі ранняга палеаліту. Справа ў тым, што ледавіковая эпоха перыядычна перарывалася так зв. інтэрстадыямі, калі аж на некалькі соцень, ці нават тысяч га-

доў, клімат паляпшаўся, ледавік адступаў на поўнач, і ўздоўж яго краю ўзнікаў тундрастэп, халодны, але, мусіць, вельмі багаты дзічынай. На думку археолагаў, гэтакімі магчымасцямі добра харчаваліся скарысталіся носьбіты так зв. мусьерскай культуры сярэдняга палеаліту (100-40 тыс. гадоў таму назад), неандэртальцы (ад г. Неандэрталь у Германіі, дзе ўпершыню знойдзены іх косныя рэшткі). У некалькіх пунктах на ўсходзе сучаснай Беларусі, каля в. Абідавічы Быхаўскага, Клеявічы Касюковіцкага і Свяілавічы Веткаўскага р-наў знойдзены крамянёвыя прылады працы, якія, на думку некаторых спецыялістаў, маглі адносіцца да культуры мусье.

Прылады мусьерскага тыпу, знойдзеныя ў Беларусі

Сярод іх вылучаюцца так зв. востраканечнікі трохкутнай формы. Такім чынам, гэтакія востраканечнікі могуць сведчыць таксама аб тым, што пачуццё сіметрыі было ўласціва сярэднепале-алітычнаму неандэртальскаму чалавеку. Дарэчы, яго навуковая назва *Homo sapiens neandertalensis*, ці чалавек разумны неандэртальскі, і зусім не дарма. Пахаванне неандэртальца ў пячоры Шанідар на тэрыторыі сучаснага Ірака змяшчала рэшткі знарок пакладзеных разам з нябожчыкам кветак, блакітных васількоў. Існуюць таксама і іншыя доказы існавання ў рамках мусьерскай культуры неандэртальца, таксама і выразнага духоўнага пачатку, але ўсё гэта пакуль што не мае непасрэднага дачынення да Беларусі. Праўда, у нас даволі распаўсюджаны, у прыватнасці, камяні з чашападобнымі паглыбленнямі, напрыклад культывы Даждзбогаў камень, які ляжыць каля в. Крамянец у Лагойскім раёне пад Мінскам. Дакладны ўзрост яго невядомы, але камень з ямкамі быў адкрыты ўжо на мусьерскай стаянцы Ла Феррасі ва Францыі.

На працягу амаль усяго XX ст. лічылася, што неандэрталец быў прамым продкам нашага ўласнага біялагічнага віду, *Homo sapiens neandertalensis*, і непасрэдным папярэднікам крамянёнца верхнепалеалітычнай

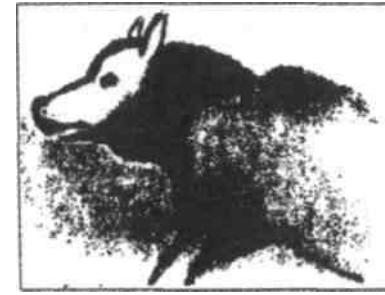
формы. Існаваў нават жарт, што калматы неандэрталец не надта вылучаўся б у сучасным студэнцкім асяродзі... Але цяперашняя генетыка мае неабвяргальныя доказы гэтакіх фундаментальнай розніцы паміж нашай ДНК і ДНК, атрыманай з костак неандэртальца, якая выключае падобную пераемнасць. Верагодныя шлюбы паміж прадстаўнікамі абодвух біялагічных відаў даць больш за адно пакаленне нашчадкаў проста не маглі. Праўда, як паведамляе прафесар Б. Сайкс з Оксфардскага ўніверсітэта, адразу пасля апублікавання свайго адкрыцця ён атрымаў масу званкоў і лістоў, што нейкі іх знаёмы (але ніколі не яны самі) - існы неандэрталец... [18, с. 138]. Неандэрталец з сярэднім ростам у мужчын не больш за паўтара метра, але надта дужы, з мозгам не толькі значна меншай велічыні, але і іншай, чым у нас, канструкцыі, адрозніваўся ад краманьёнца не толькі ў фізічным, але і ў культурным плане. Неандэрталец прыстасоўваўся да ледавіковага перыяду непасрэдна, змяняючы сваю фізічную канстытуцыю нібы жывёла. Чалавек разумны актыўна ўздзейнічаў на навакольнае асяроддзе. Культура мусцьце ўсе 50 000 гадоў свайго існавання практычна не развівалася, тады як перманентны прагрэс ёсць фундаментальная якасць культуры краманьёнца, у тым ліку і культуры духоўнай. Менавіта краманьёнцамі была ўпершыню створаная гэтакія яе праява, як мастацтва, якое заставалася. практычна невядомым неандэртальцам аж да канчатковага іх вымірання. Якія вы ведаеце найстаражытнейшыя помнікі мастацтва? Студэнты звычайна адказваюць: «наскальныя роспісы», - цалкам памылкова. Чаму? Палеалітычныя роспісы рабіліся, галоўным чынам, белай, чорнай і чырвонай фарбамі, - г. зн. адпаведна, крэйдаі, вугалем і вохрай, разведзенымі жывёльным тлушчам. Колеры атрымліваліся яркія, але вельмі нетрывалыя, і з паверхні скалы іх дарэшткі - змыў бы першы ж лівень. Знешняя каменная паверхня аздаблялася *гравіроўкай*, а роспісы рабіліся на паверхні ўнутранай, звычайна ў самай глыбіні пячораў.

Пячора Альтаміра на паўночным захадзе Іспаніі цягнуцца ў глыбіню Кантабрыіскіх гор на некалькі кіламетраў. Сотні тысяч ці нават мільёны гадоў таму назад вада павольна пратачыла яе ў таўшчыні вапняковай пароды, і вось у 1875 г. выпадкова быў знойдзены ўваход у нейкую таямнічую галерэю, якая вяла проста пад зямлю. Пячора, як і ўсё наваколле, належала спадчыннаму ўладальніку найбліжэйшага замка, дону Марселіна дэ Вісп'ерэс,

маркізу дэ Саўтуола. Праўда, ён быў не зусім звычайны маркіз і болыл цікавіўся не тэатрам і актрысамі ці, напрыклад, палітыкай, а менавіта археалогіяй. Узяўшы ліхтар, дон Марселіна ў чарговы раз накіраваўся ў сваю пячору, на падлозе якой ужо ўдавалася знайсці крамянёвыя прылады. І зноў вучонага маркіза суправаджала ягоная сямігадовая дачка Марыя. Натуральна, дон Марселіна глядзеў пад ногі, тады як маленькая дзяўчынка вярцела галавой ва ўсе бакі. «Рара, тіга, рітасіоз іогоз!», - раптоўны дзіцячы ўскрык празвінеў пад пячорнымі скляпеннямі зусім незвычайна. «Тата, глядзі, намаляваныя быкі!» - «Якія яшчэ быкі тут, у глыбіні вільготнай, вугаль-нацёмнай пячоры?» Даччын пальчык паказваў, куды трэба накіраваць ліхтарнае святло. Па нізкай столі галопам імчаў цэлы статак ці не ў сотню галоў. Чорна-рудыя гарбатыя і калматыя быкі, дакладней бізоны. Выразныя, налітыя крывёю вочы адліваюць ліловым бляскам. Твор вялікага майстра... Якога? Дон Марселіна быў да самай сваёй смерці ўпэўнены, што старажытнага, верхнепа-леалітычнага, які жыў не менш за 10 тыс. гадоў таму назад. Але яму мала хто даваў веры. Давайце падумаем, чаму? Правільна, таксама і таму, у прыватнасці, што фарбы гэтых пячорных фрэсак былі вільготныя, нібы нанесеныя ўсяго на некалькі дзён раней. Увогуле, яны застаюцца гэтакімі і зараз, калі Альтаміра карыстаецца славай нацыянальнага манумента Іспаніі і адной з найлепшых у свеце скарбніц палеалітычнага мастацтва.

Падумаем: а для якіх менавіта мэт ствараліся згаданыя пячорныя галерэі? Зараз, калі ў самыя патаемныя куткі гэтакіх пячор праведзена электрычнасць, калі далёка ўнутр іх пракладзены зручныя пешаходныя сцежкі, калі наведвальнікаў абавязкова суправаджаюць прафесійныя гіды, яны ўспрымаюцца сапраўды як адмысловыя мастацкія галерэі, толькі падземныя. Ва ўсякім разе, менавіта гэтакае ўражанне асабіста ў аўтара выклікала наведванне знакамітай Пастаенскай пячоры, што на самай мяжы Славснні і Італіі. Аднак гэта яшчэ зусім не значыць, што і ў палсаліце падобныя пячоры наведваліся з эстэтычнымі ці адукацыйнымі мэтамі. Скажыце, а чаму тады, у прыватнасці, вось гэты конь намаляваны наскрозь працятым ці то дзідамі, ці то стрэламі? Чаму мамант тут апынуўся ўнутры замкнутага кола, нібы трапіў ужо ў пастку? Гэтак жа і аўстралійскія абарыгены, пасля таго, як намалююць сілуэт кенгуру на пяску, старанна калолі яго дзідамі: гэта павінна было гарантаваць, што промаху не будзе і на заўтрашнім сапраўдным паляванні.

Вьява ваўка, Фоя дэ Гом, Францыя

Такім чынам, у наядўнасці ў нас прымітыўная прамысловая магія першабытных паляўнічых. Але ж не толькі яна. У прыватнасці, гэты воўк, намалеваны на сцяне французскай пячоры Фон дэ Гом проста ўрачыста, ахвярай ці здабычай відавочна не быў.

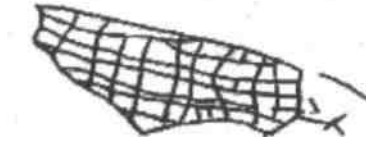
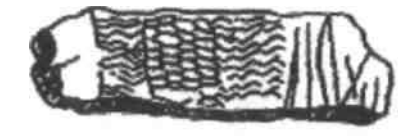
Перад такімі манументальнымі выявамі хутчэй укланчалі, а не кідалі ў іх дзіды ці стралялі з лукаў. Ніколі нельга, нават выпадкова, неяк зняважыць *татэм*. «От-отам», на мове канадскіх індзейцаў племені аджыбве", значыць літаральна «ягоны род». Сапраўды, галоўнае ў *татэмізме* ёсць вера ў крэўную роднасць чалавечага калектыву ў Хабшчыны, роду, племені) з пэўным татэмам, зверам, птушкай, рэптыліяй або рыбай, радзей з іншай жывёлай ці нават з нежывым аб'ектам або з'явай. Таму, напрыклад, цэлае заходнеславянскае племя ў X-XII стст. называлася люцічамі, ад «лют», г. зн. воўк, а сучасны паўднёваафрыканскі народ - зулусамі, ад «зулу», што значыць проста неба. Татэмізм - самая ранняя форма рэлігіі, якая ўзнікла яшчэ ў палеаліце. Альтаміра інтэрпрэтуецца зараз галоўным чынам у якасці татэмістычнага свяцілішча, дзе дзесяткі і сотні вобразаў свяшчэнных звяроў ствараліся высілкамі чарады пакаленняў.

У адрозненне ад Іспаніі ці Францыі, наша Беларусь - краіна цалкам раўнінная. У нас проста адсутнічаюць каменныя горы і, адпаведна, пячоры ў іх, дзе наш верхнепалеалітычны чалавек мог бы знайсці як прыдатную для мастацкіх роспісаў паверхню, так і элементарны надзённы прытулак для самога сябе. Каб мець дах над галавой, краманьёнцы Беларусі мусілі авалодаць яшчэ адным вельмі складаным мастацтвам - будаўніцтвам. Паспрабуем уявіць сабе яго асаблівасці.

...Урочышча Калодзежкі каля вёскі Бердыж на рацэ Сож, паблізу ад Чачэрска. Ужо далёкі 1968 г. студэнты-першакурснікі праходзяць і зараз абавязковую на гістфаку археалагічную практыку, тады - менавіта на раскопках паселішча каменнага веку. Рыдлёўка глуха ўдараецца ў нешта, адразу адкладваецца ўбок, а замест яе ўжываюцца нажы, а потым нават пэндзлі. Расчышчанае імя «нешта» аказалася проста карэнным зубам, але якім вялікім! Мамантавым... Побач яшчэ і яшчэ. Тут быў цэлы чэрап - адзін з многіх, пакладзеных гэтак, што яны разам утваралі нешта накшталт фундамента. Сцены былі пабудаваныя з велічэзных трубчастых костак, а кроквымі служылі мамантавыя рэбры. Дахам, напэўна, служыла таўшчэзная скура гэтай жа самай гіганцкай жывёлы. Гэтакія ж, як і маманты, гіганты, толькі водныя, давалі ўсе «будматэрыялы» для ярангаў, - жытлаў з кітовых скуры і костак, што ўзводзілі для сябе марскія паляўнічыя Чукоткі яшчэ ў сярэдзіне мінулага стагоддзя.

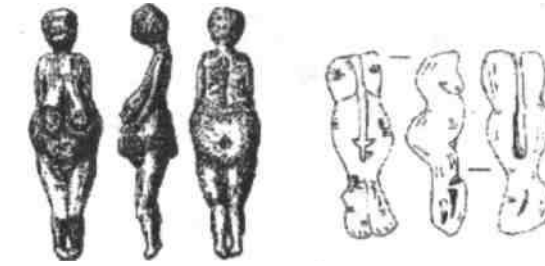
10 тысяч гадоў таму назад здабыча краманьёнскіх паляўнічых Беларусі бегала па зямлі. Каб авалодаць ёй, спрактыкаванасці і спрыту бракавала, было вельмі патрэбным простае шанцаванне, якое вельмі лёгка ўявіць як міласць духаў ці іншых патаемных сіл. Аўстралійскія абарыгены верылі, што гэтакія сілы нябачна жывуць у так зв. чурынгах. Аўстралійская чурынга - гэта кавалак дрэва ці каменя, пляскаты і доўгі (звычайна 8-15 см), аздоблены канцэнтрычнымі коламі і паўколамі, спіралямі, паралельнымі лініямі, кропкамі і г. д. Спачатку набыць хоць адну чурынку для музея нельга было літаральна ні за якія грошы. Дакладна вядома аб некалькіх выпадках, калі абарыгены, паквапіўшыся на цудоўныя рэчы белага чалавека, прадавалі такія свяшчэнныя чурынгі, але потым хутка і без усялякіх прычын раптоўна паміралі.

Гэткае ж, як і ў Бердыжы, верхнепалеалітычнае жылло было адкрыта таксама і каля Юравічаў пад Мазыром. Сярод шматлікіх мамантавых костак там знойдзены таксама і кавалак біўня, які быў вельмі старанна апрацаваны і аздоблены. Простае параўнанне з аўстралійскімі не дазваляла сумнявацца, што гэта таксама чурынга, толькі аж палеалітычнай эпохі. Аднак выдатны ўзор дэкаратыўнага мастацтва гэткай глыбокай старажытнасці з Юравіч мае таксама яшчэ і іншыя аналагі. Параўнаем, напрыклад, нашу юравіцкую чурынку і адзін з так зв. «загадкавых малюнкаў», адкрытых ва ўжо знаёмай нам пячоры Альтаміра.

Чурьнга з Юравіч (зверху) і «загадкавы малонак» Альтаміры (унізе)

Краманьёнец з'явіўся адкрывальнікам не толькі жывапісу, але і сапраўднай, так зв. круглай скульптуры - г. зн. гэтакай, якую можна аб'ясці кругом. У якасці мадэляў палеалітычны скульптар выбіраў не толькі жывёлаў, але і самога чалавека, дакладней, жанчыну. Малюкі мамантаў, шарсцістых насарогаў, бізонаў, паўночных аленяў і іншых прадстаўнікоў фауны ледавіковай эпохі, выкананыя часта нават у натуральную велічыню, ураджаюць рэалізмам, нават натуралізмам. А для малых, нават мініяцюрных, статуэтак, так зк «палеалітычных Венер», характэрна стылізацыя, нават схематызм. «Трэці охотник, Улла, стал іскаць што-то в глыбине мешочка, сшитаго из белых шкур, - гаворыцца ў цудоўнай аповесці для дзяцей «Охотники на мамонтов». - Он вытащил оттуда белый предмет длиною в ладонь. Это была женская статуэтка, вырезанная из мамонтовой кости. Статуэтка была сделана очень искусно. Она изображала пожилую женщину с тонкими, прижатыми к груди руками. Голова её была опущена. На голове можно было различить что-то вроде шапочки, покрывающей причёску. Или, может быть, это были свернутые венцом косы». Аднак аўтар, С. В. Пакроўскі, не рызыкнуў адзначыць, што практычна ва ўсіх падобных выявах мацераў-заснавальніц старанна падкрэсліваліся іх менавіта жаночыя прыметы: вялікія грудзі, шырокі таз. Чаму жаночую прыгажосць нашы палеалітычныя продкі ўяўлялі сабе менавіта гэтак? Чаму іх стандарты, увогуле, дзейнічаюць і зараз? Абгрунтаваны адказ быў прапанаваны знакамітым савецкім пісьменнікам І. А. Яфрэмавым.

«Венеры» з Касцёнак (злева) і Елісеевічаў (справа)

«Спутница жизни дикого человека, много бегаящая, носящая подолгу добычу, да и ребят за собой, в процессе отбора становится узкобедрой, часто гибнет при родах, рождает ребят менее жизнеспособных, - читаем мы ў ягоным рамане «Лезвие бритвы». - Живущие в наихудших условиях представители человечества - дикие охотники Австралии, пигмен, многие лесные племена Южной Америки, - могут служить примером. Как только люди стали жить более оседло - еще в пещерах Южной Европы, Северной Африки, Азии, - начался отбор могучих широкобедрых матерей, давших тех его представителей, которые по праву заслужили название хомо сапиенс - человека мудрого... и что бы там ни говорили законодатели мод и выдумщики всяческих оригинальностей, когда вам, художникам, надо написать образ женщины-обольстительницы, покорительницы мужчин, в серьёзном или шутовском, битруповском оформлении, кого же вы рисуете, как не крутобедрую, высокогрудую женщину с осиной талией? Заметим кстати, что тонкая гибкая талия есть анатомическая компенсация широких бёдер для подвижности и гибкости всего тела».

Сапраўды, прыкладна гэтак і выглядае «палеалітычная Венера», якую мае таксама і наша археалогія. Яна знаходзіць з Елісеевічаў на Браншчыне, дзе менавіта беларускімі археолагамі было даследавана палеалітычнае паселішча, вядомае ўсяму навуковаму свету. Зразумела, палеалітычны мастак яшчэ шмат чаго не мог і яшчэ не ведаў. У прыватнасці, шматфігурныя кампазіцыі ў пячорах, пазбаўленыя ўсялякага фону, не даюць ніякага адчування перспектывы. Аднак гэты ж самы мастак быў здольны нават на так зв. кунстшцюкі. Звернем увагу на «палеалітычную Венеру» з паселішча Касцёнкі. Калі глядзець ёй у твар, здаецца, што рукі ў яе схаваныя за спіной, а калі ў па-

тыліцу - то, наадварот, складзеныя на жываце. На самой справе рукі ў гэтай «Венеры» зусім кароткія і заканчваюцца недзе каля таліі. Гэтакія статуэткі выразіліся не толькі з мамантавай косці, каштоўнай і цвёрдай, але і з мяккага крэйдападобнага каменю - мергелю. У некаторых выпадках яны былі проста вылепленыя з гліны. Але і гліняныя, і мергелёвыя, і керамічныя, і касцяныя «Венеры» аднолькава былі аб'ектамі ўшанавання ў рамках культу жанчыны-прадзіцельніцы. Відавочна, у сэнсе духоўнага развіцця старажытнага чалавека гэта быў гіганцкі крок наперад, асабліва ў параўнанні са згаданым вышэй татэмістычным культам жывёлаў. У ім увасаблялася, мусіць, менавіта прымітыўна-жывёльнае. Але разам - з гэтым з'явіўся і паспяхова існаваў таксама супроцьлеглы - цалкам чалавечы - пачатак, таму што ўжо наш аддалены, яшчэ верхнепалеалітычны, продак пачынаў ужо разумець тое, што цудоўна і дасканала ўвасобілася потым у пашчотнай і велічнай постаці самой Багародзіцы.

Тым не менш, паводле сцвярджэння знаўцы мастацтва старажытнасці А. А. Фармозава, у верхнім палеаліце яно было, увогуле, менш складаным, чым у наступныя гістарычныя эпохі [20, с. 31]. Гэта эпохі мезаліту (ад грэч. «сярэдні камень») і неаліту («новы камень»), 9-5 і 5-3 тыс. гадоў да н. э., адпаведна.

Але, на першы погляд, усё было з дакладнасцю да наадварот, таму што мезалітычнае мастацтва выглядае проста значна больш прымітыўным за- палеалітычнае. Сапраўды, куды падзеліся ўжо знаёмыя нам пячорныя роспісы? У мезаліце на захадзе Еўропы, у прыватнасці, яны бяследна знікаюць, але тут з'яўляюцца так зв. арнаментаваныя галькі, - невялікія каменьчыкі, пляскатыя і гладкія, з выбітымі на іх кропкамі, крыжамі, коламі, хвалістымі лініямі. Праўда, на ўсходнім Каўказе ў азербайджанскай мясцовасці Кобыстан таксама і ў мезаліце на паверхні скал гравіраваліся сілуэты буйной жывёлы, побач з якімі можна бачыць яшчэ стылізаваныя постаці ўзброеных лукамі паляўнічых. Увогуле, гэтакія мезалітычныя чалавечкі выглядаюць часам проста як палачкі з кропкамі-галоўкамі. Куды ім да «палеалітычных Венер»! Гэтакія спрошчаныя даволі рэзка кантрастуе з дакладна вызначанымі гістарычнымі фактамі. Адпаведна з пераходам ад палеаліту да мезаліту аб'ектыўна павінна была ўзрастаць роля індывіда, асобы, чалавека, які дзейнічае ўжо незалежна ад сваёй абшчыны. Давайце падумаем, менавіта чаму?

Адказ тут трэба шукаць, напэўна, у глабальных зменах усяго навакольнага асяроддзя. З заканчэннем ледавіковай эпохі знікае сам та-

гачасны «цар» звяроў - мамант. Паляванне на яго было калектыўным. Калектывам загончыкаў палеалітычныя людзі палявалі таксама і на статкі бізонаў ці дзікіх коней, што пасвіліся ў тагачасным тундрастэпе. І вось ён увесь зарос, ператварыўся ў лясную пушчу, дзе цяжка было высачыць нават аднаго звера. У гэтых умовах, мусіць, толькі выдатны паляўнічы-індывідуал быў у стане забяспечваць ежай галодных сваякоў. Замест паходняў, каб напалохаць маманта, а таксама цяжкіх дзідаў, каб дабіць яго ўжо ў лоўчай яме-пастцы, галоўнай зброяй паляўнічых зрабіўся лук і стрэлы. Увогуле, лук доўгі час лічыўся менавіта мезалітычным вынаходніцтвам. Аднак, напрыклад, на палеалітычным паселішчы Касценкі-XXI каля Варонежа, якое радыеугляродным метадам датуецца 20 тыс. да н. э., таксама атрымана цэлая серыя трохкутных крамянёвых наканечнікаў, якія маглі прызначацца выключна для стрэл. Апрача таго, у палеалітычнай культуры вядомыя і нетолькі гэтакія наканечнікі, але і выявы саміх стрэл, нават са стабілізатарамі з пер'я. Але сапраўдным адкрыццём мезалітычнага чалавека была так зв. мікралітычная ўкладышавая тэхніка. У гэтай тэхніцы корпус вялікай прылады, напрыклад сярпа, вырабляўся з косці ці цвёрдага дрэва, а лязо ў спецыяльных пазах набіралася з мікралітаў-укладышаў - маленькіх, з аднаго боку заостраных, крамянёў геаметрычна дасканалай формы, звычайна трапецыяпадобнай ці простакутнай. Пры яе паломцы цэльнакрамянёвую прыладу, як правіла, даводзілася выкідаць, а ў гэткай патрабавалася проста змяніць толькі адзін мікраліт.

Дарэчы, паводле А. А. Фармозава, яшчэ ў палеаліце, як і ў значна больш блізкія да нас часы, у адных грамадствах усе высілкі канцэнтраваліся выключна на тэхнічным прагрэсе, тады як у другіх ён практычна ігнараваўся менавіта дзеля культуры духоўнай. Сапраўды, напрыклад, у XVІІІ-ХІХ стст. жыхароў Індыі здзіўлялі тэхнічныя, і асабліва ваенна-тэхнічныя, дасягненні белых сагібаў, тады як мноства англічан моцна ўразіла надзвычайная духоўнасць саміх індзейцаў. Вядома, як індуйсцкая ці, напрыклад, будысцкая духоўная культура паўплывала на еўрапейскую, але і краіны Усходу мусілі нарэшце пайсці па шляху еўрапеізацыі і тэхнічнай мадэрнізацыі. Верагодна, што і ў сёвай мезалітычнай старажытнасці 10-7 тыс. гадоў таму назад маглі недзе атрымаць перавагу аналагічныя тэндэнцыі.

Гэта не азначала, зразумела, што мастацтва там знікла ўвогуле. Аднак яно мусіла набыць даволі адмысловыя формы. У прыватнасці, гэтакія крамяні сярод іншых прылад на першы погляд зусім не вылу-

чаліся. Яны мелі прыкладна гэтакія ж памеры, як, напрыклад, крамянёвыя скрабкі ці нажападобныя пласціны, і былі апрацаваныя ў гэткай жа тэхніцы рэтушы, калі з паверхні загатоўкі адна за адной далікатна сколваліся невялікія лусачкі.

Патрэбна было пільнае вока даследчыка, каб разгледзець у гэтых асіметрычных вырабах сілуэты быкоў, коней, яшчарак, а таксама жабаў і рыб, як гэта яшчэ ў XIX ст. удалося французскаму даследчыку Бушэ дэ Перту. Яго калега Элі дэ Бамон сцвярджаў, што сярод фігурных крамянёў ёсць нават «скульптурныя падабенствы пінгвінаў», якія цалкам сур'ёзна разглядаліся ім у якасці сведчанняў таго, што гэтая дзіўная птушка з Паўднёвага паўшар'я ў глыбокай старажытнасці быццам бы падарожнічала аж да берагоў сучаснай Францыі [10, с. 38]. Дарэчы, часам яшчэ і зараз ягонае меркаванне згадваецца як тыповы навуковы *груп*. Сапраўды, у рэчаіснасці пінгвіны на поўнач далей за Галапагоскія астравы на экватары ніколі не заплывалі. Але навука аб птушках, арніталогія, зусім не абвяргае археалогію, а, наадварот, яе цалкам пацвярджае. Значна раней за антарктычнага пінгвіна быў вядомы ягоны еўрапейскі дваінік, ці *garefowl* - па-кельцку літаральна «белагаловы». Ён меў гэтакую ж чорную спіну і белы жывот, хадзіў вертыкальна на дзвюх лапах, у паветры не лётаў, але вельмі спрытна плаваў у моры і так удала лавіў рыбу, што англійскія маракі назвалі «птушка-кап'ё».

Фігурныя крамяні з Палесся

Апошні дзіўны *pinguinus impennis*, ці бяскрылая гагарка, быў забіты ў 1844 г., але яшчэ напачатку XIX ст. іх дзеля скуры і тлушчу здабывалі мільёнамі. Косткі і нават малюнкі бяскрылых гагарак знойдзены таксама і ў палеалітычных пячорах Іспаніі і Францыі.

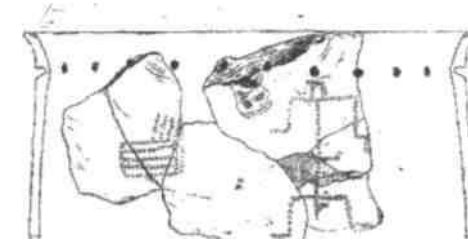
Гэтакая рэабілітацыя французскага «пінгвіна», мусіць, дазваляе і нам зірнуць на крамянёвыя фігуркі без залішняга скепсісу. Звярніце ўвагу на знойдзеныя, у прыватнасці, на мезалітычных паселішчах Па-

лесся. Вось галава лося, а гэта, мусіць, мядзведзь, ці не? Можа быць, што гэтакі загадкавы звер тысячы гадоў таму назад існаваў толькі ва ўяўленні першабытнага мастака.. Яшчэ далёка не ўсе свае таямніцы адчыніў не толькі духоўны, але і матэрыяльны свет старажытнасці. Аднак мы ўжо ведаем, напрыклад, калі і дзе менавіта адбыўся адзін сапраўдны цуд, які атрымаў, праўда, навуковую назву- «рэвалюцыя»- ад французскага revolution, што азначае скачкападобны пераход ад аднаго якаснага стану да другога. Падобнае яшчэ аж у X-IX тыс. да н. э. першымі ва ўсім свеце здзейснілі жыхары паселішча Вадзіэн-Натурф каля цяперашняга Іерусаліма. Замест таго, каб па-ранейшаму збіраць карысныя расліны і паляваць на дзікіх жывёлаў, як рабілі ўсе нармальныя мезалітычныя людзі, яны пачалі вырошчваць ячмень і разводзіць коз. Гэтак адбыўся скачок да вытворчай гаспадаркі, ці так зв. «неалітычная рэвалюцыя», папярэдніца прамысловай і, нарэшце, сучаснай навукова-тэхнічнай, што прывяла нас у свет камп'ютэраў, мабільных тэлефонаў і інтэрнета. Па словах У. І. Вярнадскага, адкрыццё земляробства, зробленае больш чым за 600 пакаленняў да нас, вырашыла ўсю будучыню чалавецтва. Аднак вернемся на сем тысяч гадоў таму назад, калі неаліт пачаўся таксама і на тэрыторыі цяперашняй Беларусі.

Самай несумненнай прыметай наяўнасці неалітычнай культуры з'яўляецца ў нас прысутнасць на тым ці іншым нашым старажытным паселішчы абломкаў керамічных, г. зн. вылепленых з гліны і потым абпаленых пасудзін. Зараз мы ведаем ужо са школы, што пры гэтакім абпале адбываецца проста хімічная рэакцыя рас-шчаплення гідраалюмасілікату з выцісканнем вады па формуле $Al_2O + Si_2 + H_2O = Al_2O_3 + SiO_2 + H_2O$. Аднак для неалітычнага чалавека, несумненна, гэта было таямніцай і цудам, калі падобная на гразь мяккая гліна раптам ператваралася ў каменна-моцныя пасудзіны, што не разбураліся ні вадой, ні агнём. Нарэшце можна было прыгатаваць і вадкую ежу накшталт супу ці кашы, тым больш што, дзякуючы земляробству, у распараджэнні неалітычнай гаспадыні ўжо было зерне, а можа і крупы. Навукай, дарэчы, вызначана, што ёсць несумненная сувязь паміж па сваіх выніках вельмі рознымі, але вельмі падобнымі тэхналагічнымі вытворчасцямі - печанага хлеба і абпаленага керамічнага посуду [1, с. 33]. Такім чынам, нас, напэўна, зусім не павінна здзіўляць не толькі утылітарнае, але і сакральнае (ад лацінскага *sacer* - «свяшчэнны», «абрадавы») значэнне старажытнай керамікі.

.. У Каране згадваюцца «абпаленыя ў адзе і спісаныя дэманамі цагляны». Прарок Мухамед, як падкрэсліў археолаг з Чыкага Э. К'ера, прынамсі, разумеў, што на гэтых «цаглянах» - гліняных таблічках, мноства якіх заўсёды знаходзілі ў арабскім Іраку, ёсць нейкія адмысловыя пісьмёны. Цяпер не толькі свяшчэнныя гімны, але і бухгалтарскія справаздачы, вучнёўскія практыкаванні і г. д., пакінутыя ў III—II тыс. да н. э. старажытнымі шумерамі і вавілянянамі, ужо добра чытаюцца. Яны былі запісаны іерогліфамі - «свяшчэнная выява»). Тут кожнаму паняццю - напрыклад «дзень», «ісці», «птушка» - адпавядала адціснутая канцом трасцінкі пэўная камбінацыя клінаў, у якую ператварыўся былы малюнак - напрыклад сонца, чалавечай нагі, качкі, адпаведна. Падобнымі малюнкамі карысталася папярэдняе піктаграфічнае пісьмо (ад лацінскага *hieroglyphos*- «малюнак» і грэчаскага *pictus* - «пішу»), якое яшчэ не прайшло праз гэтакую стандартызацыю. Але, як можна меркаваць, напрыклад, па паўночнаамерыканскіх індзейскіх аналогіях сэнс піктаграм павінен быў быць для сучаснікаў не менш зразумелым, чым для шумераў іх іерогліфы. Дарэчы, прыкладна да таго ж часу, што і шумерскія іерогліфы, адносіцца піктаграма на паверхні глінянага гаршчкі з позненеалітычнага паселішча Юравічы.

Піктаграма «птушка і чалавек» з паселішча Юравічы

Паводле У. Ф. Ісаенкі, выявы чалавека і нейкая, вадаплаўная птушка былі ілюстрацыяй да нейкага агульнавядомага тады міфа [9, с. 211-213]. Зараз аб ягоным змесце мы ў стане, зразумела, толькі здагадвацца, але гэтая здагадка грунтуецца на дакладных ведах. Добра вядома, напрыклад, якая надзвычай вялікая роля ў міфалогіі надавалася менавіта вадаплаўнай птушцы. Пры гэтым трэба мець на ўвазе самыя старажытныя, касмаганічныя, міфы, у якіх гаворка ідзе пра ства-

рэнне зямлі і неба. Паводле славутай карэла-фінскай «Калевалы», якраз гусь і знесла тое яйка, з якога ўзнік увесь сусвет:

*Шесть яиц снесла гусыня, Семь яиц
снесла железных На коленях старца
Вяйне. Н почувял Вяйнемяйнен, Как
горчит его колено, Как нога его
согрелась. Шевельнул он тут колено -
Яйца все скатились в воду,
Стукнулись орыф подводный. Молвил
старый Вяйнемяйнен: «Нгіжнгіе яйца
частыцы Матерью-землей пусть
будут, Верхни яйца частыцы Пусть
же станут еерхным небом, Скорлупа
яйца пусть будет Звездамы на
верхнем небе; А желток яйца пусть
будет Солнцем согреть всю землю,
А белок яйца пусть будет Месяцем
светить всю землю, Светочем на
верхнем небе!»*

А ці не быў чалавек, чый схематычны партрэт мы бачым у піктаграме з Юравіч, якраз гэтым самым Вяйнемяйненам, які, паводле «Калевалы», нават нарадзіўся ўжо адразу і старым, і мудрым? Для гэтага патрабуецца, каб неалітычнае насельніцтва нашай краіны гаварыла на адным са старажытнафінскіх дыялектаў. Фіны - і ў нас на Палессі? Так меркаваў, дарэчы, Е. Р. Раманаў яшчэ напачатку XX ст., калі ён аднёс гэтае насельніцтва да «западной ветви урало-алтайскаго племенн», г. зн. проста да фінаў. Потым гэтая гіпотэза атрымала належнае навуковае абгрунтаванне [8, с. 32]. Е. Р. Раманаў спасылаўся таксама і на «мову зямлі», якая зараз па-навуковаму называецца тапаніміяй (ад грэч. *topos* «месца» і *опута* - «імя»). Возера Важа знаходзіцца каля Міёраў, а Важыны- у Карэліі. «Газьба»- па-фінску «сядзіба», але гэта вёска ў Гарадоцкім раёне на той жа Віцебшчыне. Цячэ па ёй Дзвіна, ці *Vajna* па-эстонску, што значыць «ціхая», «спа-

койная». Рака Іпуць упадае ў Сож каля Гомеля, а Іпа- у саму Прыпяць крыху вышэй за тые самыя Юравічы. Гэтакія назвы маюць адпаведнасці ў выглядзе Іпэры, Іпэ, што ўпадаюць ужо ў Фінскі заліў. Іса, прыток Шчыры, тлумачыцца не па-славянску, а па-фінску: «іўная». Лумна каля Камянца «перакладаецца» з дапамогай фінскага *hieroglyphos* - «снег», а Лынтупы каля Пастаў- гэткага ж *rustus*, ці «птушка». Ну а Порсы на Вілейшчыне лічыцца ўтворанай ад фінскага *rogzaya* -літаральна «парася». Гэтыя назвы ўжо самі па сабе крыху адкрываюць духоўны свет нашых старажытнафінскіх землякоў эпохі неаліту з усіх куткоў цяперашняй Беларусі. Каля Расон на вякі захавалася іх уласнае імя: Нешчадра, раней Мяшчэрада, ці Мяшчэра [7, с. 56]. Гэта летапісная назва ўжр зніклай фінамоўнай народнасці, што некалі насяляла цудоўны край, апеты Міхаілам Прышвіным... Увогуле, фіны эпохі неаліту, безумоўна, з'яўляліся прамымі продкамі значнай часткі цяперашніх беларусаў. У прыватнасці, для карэннага насельніцтва Віцебшчыны характэрны гэтакія ж антрапапапчныя, ці расавыя, прыкметы, як і для сучасных фіна-вугорскіх народаў.

Дарэчы, нягледзячы на тое, што ўсе яны памерялі яшчэ пяць тысяч гадоў таму назад, існуе магчымасць зазірнуць гэтым людзям проста ў твар. У познім неаліце мастакі натхніліся ўжо вобразамі не пышных «Венер», а суровых ваяроў і правядыроў.

Мужчынскія выявы з паселішча Асавец

«Найстаражытнейшая на тэрыторыі сучаснай Беларусі статуэтка мужчыны, - піша наш знаўца каменнага веку М. М. Чарняўскі, - была

знойдзена ў 1966 г. ...на тарфяніку ля Асаўца. Выява, выразаная з цвёрдага лістоўнага дрэва, мае даўжыню дзевяць з паловай сантыметраў. Ніжняя частка яе абламаная. Фігурка ўвасабляе сабой рэалістычны вобраз чалавека з выразнымі і нават рэзкімі рысамі твару. Глыбокія вачніцы і апушчаныя куточки вуснаў надаюць ёй суровы выгляд. Краі надброўяў закругленыя, пераноссе выяўлена слаба, нос прамы і некалькі сплюсчаны. Відаць, што кончык носа быў адбіты яшчэ ў старажытнасці. Ніжняя частка твару, што рэльефна выступае ўперад, магчыма, сімвалізуе вусы і бараду. Добра выдзеленая шыя па-таўшчаецца да схематычна выразанага корпуса. Рукі адсутнічаюць». Трэба дадаць, што да гэтага стрыжняпадобнага корпуса магло мацавацца нейкае адзенне, як, напрыклад, у лялькі, і такім чынам дасягалася большае падабенства да чалавечай фігуры. «Нельга думаць, - піша між тым яе знаходчык далей, - што старажытны мастак стварыў канкрэтнае падабенства асобы. Гэта хутчэй за ўсё вобраз міфічнага героя або духа, у якім у абагуленай форме выявіліся найбольш характэрныя рысы супляменнікаў скульптара- суровых воінаў і паляўнічых» [21, с. 66]. Такім чынам, у адрозненне ад палеаліту, у неаліце скульптар відавочна больш цікавіўся не цэлам, а менавіта тварам абранай мадэлі. Там жа, каля Асаўца пад Беніанковічамі, у 1972 г. М. М. Чарняўскаму зноў вельмі пашанцавала, таму што па выразнасці ўвасаблення характэрных рысаў гэтай рагавой лічыне цяжка нават знайсці аналогіі ва ўсім неалітычным мастацтве. Высокі лоб і пранізлівыя вочы пад выразнымі бровамі, доўгі прамы нос, вузкія вусны сціснутыя. Авальны твар здаецца яшчэ больш доўгім з-за клінападобнай бародкі. Угледзімся ў аблічча гэтага Чалавека. Раптам узнікае ілюзія, што Ён нібы пытае мяне ці Вас: «А хто ты, мой далёкі нашчадак, як жывеш, што цябе турбуе? Ці хапае дзічыны ў лесе і рыбы ў возеры? Ці не крыўдзяць цябе суседзі?» [21, с. 67].

II. ДУХОЎНАЯ КУЛЬТУРА БРОНЗАВАГА ВЕКУ

Як называюцца грамадскія сістэмы, у якіх вядучая роля належыць або жанчыне, або мужчыне? Правільна: адпаведна, матрыярхат і патрыярхат - літаральна «ўлада маці» («бацькі»). Ад гэтай улады моцна залежаў сам светапогляд старажытнага чалавека, а паступовыя яго змяненні выразна адлюстраваліся, як мы ўжо бачылі, у скульптуры каменнага веку, ад палеалітычнай да неалітычнай. Аднак зусім не трэба лічыць, што матрыярхальны лад жыцця заўсёды найстаражытнейшы і што ён абавязкова змяняецца потым на патрыярхальны.

Параўнальна нядаўна, у XVIII і нават напачатку XIX ст., ваяўнічыя індзейцы-іракезы ў сябе дома мірна сеялі кукурузу, карыстаючыся прыладамі, якія мала адрозніваліся ад нашых мясцовых неалітычных: толькі каменнымі, рагавымі і інш. Што ж, на тое яны і «дзікуны», як лічылі белыя пасяленцы. Але больш дакладныя звесткі аб стане ўнутраных спраў іракезаў іх усё ж моцна ўразілі. Аказалася, што велічныя правадыры гэтых чырванаскурых, якіх Фенімор Купер увогуле зрабіў бессмяротнымі, у рэчаіснасці прызначаліся на свае высокія пасады... жанчынамі. І калі гэтакі правадыр ім нечым не дагадзіў, то яны яму, па іх жа літаральнаму выразу, хуценька «абломлівалі рогі», - г. зн. знімалі з пасады.

У працяглым, існаванні таксама і матрыярхальных адносін, нічога дзіўнага, - увогуле, няма. Нават у нашых бліжэйшых жывёльных родзічаў, вышэйшых прыматаў, назіраецца, як бы мовіць, і патрыярхат (напрыклад, у гарылаў), і матрыярхат (у карлікавых, ці лясных, шымпанзэ - баноба). Такім чынам, і ў нашых малпападобных продкаў магло існаваць і тое, і другое.

Але нас зараз цікавіць, чаму ж на гіганцкай прасторы Еўразіі існавала, - і яшчэ працягвае існаваць, менавіта панаванне мужчынаў, бацькоў і мужоў? Прытым гэтакі патрыярхат уласцівы (ці быў уласцівы ўсяго стагоддзе ці менш назад) вельмі розным народам: афганцам і англічанам, індзійцам і іспанцам, італьянцам і іранцам, шведам і цыганам, якія прыкладна аднолькава лічылі, што, маўляў, вышэйшы абавязак жанчыны-служыць мужчыне. «Курыца не птушка», - дадалі да гэтага славяне...

Мова не існуе асобна ад свядомасці, а значыць, і ад духоўнага свету чалавека. Усе названія вышэй народы належаць да адзінай моўнай сям'і, якая, каб акрэсліць межы яе рапаўсюджвання ад паўночнай Еўропы аж да паўднёвай Індыі і Цэйлона, называецца ў на-

вуцы менавіта індаеўрапейскай. Нават зусім не ведаючы старажытнаіндзійскай мовы санскрыту, вы лёгка здагадаецеся, што азначае ў ім, напрыклад, слова «агні». Старажытнаіндзійскія свяшчэнныя гімны называліся «Веды», што адпавядала пэўнаму слову з сучаснай беларускай мовы таксама і па сэнсе. Справа ў тым, што нашы з індзійцамі агульныя продкі карысталіся сваёй агульнай індаеўрапейскай мовай (дакладней, вельмі блізкімі яе дыялектамі) у гістарычным сэнсе вельмі нядаўна - усяго тры тысячагоддзі таму назад.

Дарэчы, гэта якраз быў пачатак эпохі бронзы. Паліраваная бронза блішчыць, нібы золата, але гэта яшчэ не ўсе яе станоўчыя тэхналагічныя якасці. Пэўныя маркі бронзы па цвёрдасці мала саступаюць сталі, і гэта пры тым, што ёй жа ўласціва высокая пластычнасць. Такім чынам, у руках старажытнага майстра апынуўся выдатны і раней зусім невядомы матэрыял. Бронза - гэта штучны, не ўласцівы прыродзе сплаў двух металаў. Звычайна адна частка волава (радзей - мыш'яку ці сурмы) давалася да дзвюх частак медзі. Атрымліваўся сплаў, які быў, з аднаго боку, цвёрдзейшы за саму медзь і значна больш легкаплаўкі - з другога. Бронза плавіцца пры 700°C - гэта значыць, у любой хаце і ў любой печы, тады як для плаўкі медзі патрабуецца аж 1084°C. Не выпадкова спачатку апошняю не плавлілі, а апрацоўвалі халоднай коўкай. Сярод меднай руды трапляюцца самародкі і іх старажытныя металісты, што толькі пачыналі займацца гэтым відам дзейнасці, спрабавалі апрацоўваць, нібы камень, зусім не разумеючы, што ў іх руках апынулася ўжо прыныпова новае рэчыва, не мінерал, а метал. Аднак з адкрыццём бронзы стала магчымым ужываць даволі складаную тэхналогію, у прыватнасці, ліцця са стратай формы. Рэч, якую майстар хацеў атрымаць, магла мець, у прынцыпе, любыя памеры і канфігурацыю. Спачатку яна выраблялася з пчалінага воску ў маштабе 1:1. Потым гэты васкавы прататып аблепліваўся вільготнай глінай, а атрыманая форма высушвалася і затым абпальвалася ў агні. Ва ўтвораную пасля выцякання воску ўнутраную поласць праз спецыяльную адтуліну залівалася вадкая расплаўленая бронза. Пасля таго, як метал застыў, заставалася толькі разбіць форму і адшліфаваць гатовы выраб. Дарэчы, менавіта ў гэткай тэхніцы была выгатаваная практычна ўся бронзавая скульптура старажытнасці, ад прымітыўных антрапаморфных (грэч. *antropos* - «чалавек» і *morphe* - «форма») ідалаў з Сібіры і Урала да непадражальных грэчаскіх статуй, створаных Фідзіем ці Праксіцелем.

Але металургія бронзы мела адзін вельмі істотны недахоп, які, аднак, значна стрымліваў і абмяжоўваў яе развіццё і распаўсюджванне. Медная і алавая руда сустракаецца параўнальна рэдка, галоўным чынам у горных раёнах. На тэрыторыі Беларусі гэтакіх радовішчаў, дарэчы, увогуле няма, і ўся наша старажытная бронза прывазная. Аналіз характэрных прымесьцяў дазваляў удакладніць, што яна паступала да нас з Карпат, Балкан, Каўказа, Урала і нават з Сібіры. Таму і не здзіўляе, што гэтакая рэдка і каштоўная сыравіна ў III—II тыс. да н. э. ішла ў нас у асноўным на ўпрыгожанні. Пры гэтым амаль уся зброя і практычна ўсе прылады працы ў бронзавым веку Беларусі па-ранейшаму вырабляліся з розных парод каменю, галоўным чынам, з крэменю.

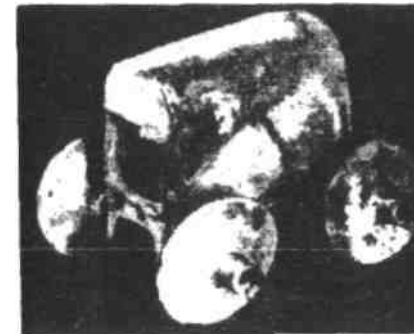
Чаму ж наш індаеўрапейскі продак так узвышаў сябе над сваімі жанчынамі, калі нават сама бронза ішла ў яго, у асноўным, на тую ж біжутэрыю? Мусіць, таму што апрача металургіі, ён і ў іншых сферах таксама ўкараніў свае *knowhowe*. «Промысел всегда был делом мужчины, средства для промысла изготавливались им и были его собственностью, - цалкам слушна падкрэслівалася былым класікам. - Стада были новыми средствами промысла; их первоначальное приручение, а позднее уход за ними было делом мужчины. ...«Дикий», воин я охотник, довольствовался в доме вторым местом после женщины, «более кроткий» пастух, кичась своим богатством, выдвинулся на первое место, а женщину оттеснил на второе» [23, с. 180]. Сапраўды, неалітычны паляўнічы мусіў праводзіць большасць свайго часу ў пагоні за здабычай і ўдачай, а шанцавала яму, вядома, далёка незаўсёды. Затое жаночая праца ў хатняй гаспадарцы, напрыклад апрацоўка прысядзібнага агарода прымітыўнай матыкай, давала невялікую, але гарантаную колькасць харчовых прыпасаў. Цяпер замясам, скурай, шэрсцю ганяцца ўжо не было патрэбы. Апрача іх, уладальнік чарод і статкаў меў яшчэ шмат малака і вырабаў з яго. «Гаспадыня паступова ператвараецца проста ў ягоную галоўную служанку, распаўсюджваецца мнагажонства. Але гэтакое змяншэнне ролі жанчыны ў старажытнаіндаеўрапейскім грамадстве, мусіць, неяк кампенсавалася значным паляпшэннем умоў выхавання дзіцяці. Раней матчына малака проста нечым было замяніць, а цяпер у выпадку чаго немаўлятка можна было выкарміць і каровіным. Ці не адсюль, дарэчы, ідзе ўяўленне аб свяшчэннай карове? Дарэчы, *зоалатрыя*, ціўшанаванне жывёлаў, уласціва не толькі індыйскай духоўнай культуры. Стагоддзямі ў беларускай вёсцы існавала забарона на

ўжыванне ў ежу каніны, для гэтага, увогуле, цалкам прыдатнай. Але гэтакі грэх - узяць і з'есці свайго Гнедку ці Сіўку, лепшага сябра, - проста не мог прыйсці ў сялянскую галаву. Нароўні з канём, сімвалам працавітасці ў нас назаўсёды зрабіўся вол, зразумела, не сам па сабе, а таксама ўпрэжаны чалавекам у плуг. Што плуг быў ужо добра вядомы старажытным індаеўрапейцам, сведчыць выява бронзавага веку ў Богуслене, Швецыя. Гэты петрогліф (грэч. *petra* -«скала» і *glyphe* - «малюнак») з'яўляецца сцэнай арання ва ўсёй Еўропе ці не найстаражытнейшай. На каменнай паверхні схематычна, але вельмі ясна высечаны і пара валоў, і плуг, і сам араты. Такім чынам, апрача малака і мяса, прадукцыя раслінаводства таксама паспрыяла значнаму паляпшэнню харчавання. Дабрабыт, якога дасягнулі тады нашы індаеўрапейскія продкі, красамоўна апісаны ў свяшчэннай старажытнаіранскай кнізе «Авеста», раннія гімны якой узыходзяць аж да II тыс. да н. э. «Поистине там, - гаворыцца ў адным з іх, - где праведный человек воздвигает дом, наделенный огнём и млеком, женой, детьми и хорошими стадами, в этом доме тогда обилие скота, общая праведность, обилие корма, обилие собак, обилие жён и обилие детей, обилие огня и обилие всякого житейского добра...» [11, с. 8]. Прамым вынікам гэтакага росквіту быў, як лічыцца, сапраўдны дэмаграфічны выбух.

Усё больш шматлікім пакаленням індаеўрапейцаў патрабаваліся новыя палі і пашы. Але дзе ж была іх - а значыць, у пэўным сэнсе, таксама і наша прарадзіма? Яе змяшчалі і ў паўночнай Германіі, і на Балканах, і ў цяперашняй Турцыі. Сапраўды, індаеўрапейцы там жылі, а ў Анатоліі, г. зн. у цяперашняй турэцкай Малой Азіі, імі яшчэ ў II тыс. да н. э. было створана магутнае Хецакае царства, якое ледзьве не скарыла нават сам Егіпет вялікіх фараонаў. Аднак нават і хеты ў сябе дома ў Малой Азіі многімі спецыялістамі лічацца прышэльцамі. Заснавальнік вызваленчага руху ў Індыі Гангадхар Цілак (1856-1920 гг.) лічыў, што недзе напрыканцы IV тыс. да н. э. усе індаеўрапейцы выйшлі літаральна з арктычных раёнаў Сібіры. І гэтае меркаванне аб менавіта палярнай прарадзіме індусаў, як гэта не дзіўна на першы погляд, мае шмат грунтоўных доказаў. Аказваецца, ва ўжо знаёмых нам свяшчэнных «Ведах» ёсць нават згадка аб палярнай ночы. Там сказана, што «год - гэта дзень багоў», падзелены папалам, калі на працягу аж шасці месяцаў цёмна. Доўгую ноч там, на Поўначы, часам асвятляюць «боскія рышы» і «крылатыя аспары», якія ў індыйскай

міфалогіі апісаны гэтак, што проста немагчыма не пазнаць у іх вя-
домай з'явы палярнага ззяння. Але ў гэтай міфалогіі захаваліся і
больш праявічныя звесткі, у прыватнасці, пра цудоўнага «звера
Шарабху». Сам Буда аднойчы ператварыўся ў Шарабху, але індыйцы
ўжо дакладна не ведалі, як ён менавіта выглядае, хаця і параўноўвалі
яго з аланам.

Старажытная мадэль павозкі

Зараз гэты міфічны Шарабха надзейна ідэнтыфікаваны з цалкам
рэальным лосем-і гэта зусім не адзіны гэтакі выпадак. Нават рэцэпт
легендарнага зеля брахманаў, «хаомы», ці «сомы», аказаўся, увогуле,
тоесным таму, якім карысталіся сібірскія шаманы, што адурманьвалі
сябе адпаведнымі рэчывамі з мухамораў [4, с. 138]. Зразумела,
індаеўрапейскія жывёлаводы і земляробы наўрад маглі жыць у глыбіні
сібірскай тайгі. Іх помнікі былі адшуканыя археолагамі, зразумела, не
там, а ў суседніх вобласцях з больш мяккім кліматам, у лесастэпавай і
стэпавай паласе, якія потым былі названыя цаліннымі.

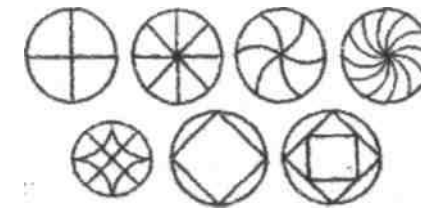
Гэту сваю цаліну на поўдні Сібіры і ў той частцы Казахстана, на
што прылягае да яе, нашы індаеўрапейскія продкі, напэўна, паспяхова
асвоілі і ўжо мусілі напачатку III тыс. да н. э. пакрысе рассяляцца на
новыя землі. Але як пакінуць нажытае майно? Безумоўна,
індаеўрапейцы былі геніяльным народам, і таму яны проста...
вынайшлі кола. Яшчэ без спіц, з сучэльных круглякоў, адпілаваных ад
таўшчэзнага камяля дрэва якой-небудзь цвёрдай пароды, яно вельмі
павольна, але няспынна кацілася. Цяжкую павозку валаклі некалькі
пар упартых і моцных, як бронза, крута-

рогіх валоў. Пад шатром на колах - скураныя мяшкі з насеннем для нівы, якую яшчэ трэба адшукаць, а на іх каля маці ўжо прыснуплі дзеці, стомленыя і мурзатыя. Цоб, цоб! Бацька праз клубы пылу, паднятага коламі і капытамі коней, кароў, авечак, пільна сочыць за гарызонтам. Як і трэба, ён заўсёды пры зброі. Коціцца па небе гарачае летняе сонца...

Старажытныя індаеўрапейцы былі адданымі сонцапаклоннікамі. Само сонца прымалася імі за нейкі агонь, які штодзённа на самым золку нехта заўсёды распальвае. Не іначай, як самі багі... Аднак зараз, наадварот, ужо вечарэе, і трэба станавіцца табарам на ноч. Вазы рас-стаўляюцца колам, шчыльна адзін да аднаго. Гэтак у чыстым полі ўзнікае даволі надзейнае ўмацаванне. Мужчынам зараз хапае клопату з гужавым транспартам, таму па вадзі і дровы ідуць падлеткі. Злезлі з вазоў і жанчыны, каб распаліць агонь, здабыты трэннем, дастаць посуд, прыгатаваць усім нешта на вячэру. У цеснаце, ды не ў крыўдзе, але ўнутры «гуляй-горада» лямант і мітусня, таму што сюды ж заганяюць жывёлу, заязджаюць, нібы ў рухомы гараж, баявыя калясніцы. Так, апрача цяжкіх грузавых, індаеўрапейцы мелі таксама і лёгкія баявыя павозкі, якія запрагаліся, зразумела, не валамі, а быстрымі, як вецер, коньмі. Як гэта добра бачна на старажытных выявах, іх колы ўжо мелі спіцы. Каб павялічыць хуткасць, кузаў гэтакі калясніцы быў гранічна лёгкі, - са скураных рамянёў на драўляным каркасе. Паводле бессмяротнай Гамэравай «Іліяды», менавіта стоячы на калясніцы змагаўся пад Трояй найвялікшы грэчаскі герой Ахілес. Найбліжэйшымі родзічамі старажытных грэкаў, ва ўсякім разе, гэтакімі ж індаеўрапейцамі былі, па сучасных навуковых даных, біблейскія філісцімляне. Нават самому цару Давіду ледзь-ледзь удалося іх перамагчы. Пасля перамогі цар першай справай паспяшыў знішчыць галоўную зброю гэтых ворагаў Ізраілевых. У 2-й кнізе Царстваў аб гэтым сказана:

*И поразил Давыд Адразара, сына Рехавова,
царя Сувского, когда тот шёл, чтобы
восстановить своё владычество прыреке
Евфрате. М взял Давыд у него тысячу
семьсот всадников и двадцать тысяч человек
пеших, и подрезал жилы у всех коней
колесничих, оставив себе и ни для ста
колесниц.*

На гэтых трафейных калясніцах потым каталіся па Іерусаліме царскія дзеці і першыя з Давыдавых вяльмож. Паводле вераванняў беларусаў, Ілля-прарок раз'язджаў на калясніцы проста па небе. Не выпадкова агульны індаеўрапейскі знак дзённага нябеснага свяціла - кола са спіцамі, ці увогуле, проста крыж.

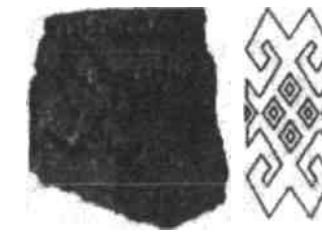
Старажытныя сімвалы агню, сонца і зямлі, паводле Б.А. Рыбакова

«Первоначально форма креста имитировала древнейшее орудие для добывания огня, поэтому он стал универсальной эмблемой огня, а затем солнца как огня небесного, - вызначана знакамітым знаўцам данага пытання. - Как и огонь, солюде умирает и возрождается в процессе движения по небу. ...Крест и круг- два основных элемента, из которых посредством их сочетания и видоизменений образуются остальные солнечные символы. Крест в круге. Этот древний знак, возможно, вначале воплощал идею о неразрывной связи небесного (солнце) и земного огня, затем – повсеместно распространённая идея солнца» [6, с. 57- 60]. Вам, зразумела, вядома, што такое свастыка. Гэта ж проста «фашысцкі павук». Так, нацысты зганьбілі таксама не толькі гэты сімвал, але і самую ўласную назву старажытных індаеўрапейцаў, ці, інакш, арыяцаў. «Арый» - значыць «высакародны», «шануючы сапраўдных багоў»: Гэтас імя, дарэчы, захоўваецца і ў назве афганскай правінцыі Арыяна, і ў нашым беларускім дзеяслове «араць». Гэтак жа і выявы свастыкі, ці колаварота, ці «бягучага сонца», з'явіліся ў індаеўрапейскім, ці ў арыіскім, асяроддзі яшчэ ў эпоху бронзы. У шляхецкай геральдыцы Беларусі яшчэ за некалькі стагоддзяў да нараджэння «фюрэра» ўжо існаваў герб «Барэйка» - увогуле старажытная індаеўрапейская свастыка.

Герб «Барэйка»

У асяродзі арыяцаў, ці аратых, павінна ўшаноўвацца не толькі сонца, але і глеба. Гэтак яно і было, навек захаваўшыся ў нашым славянскім выразе: «Маці сырая зямля». Адпаведна побач з кругам, крыжам, свастыкай у культуры старажытных індаеўрапейцаў пачэснае месца займае таксама сімвал зямлі ў выглядзе чатырохкутніка, часцей за ўсё ромба. Зразумела: у гэтай выяве проста і выразна ўвасаблялася ўяўленне аб плоскай зямлі з усімі чатырма яе старанамі. Ідэаграмай (грэч. *idea*- «паняцце» і *gramma*- «выява паняцця») менавіта ўзаранага поля быў ромб з адмысловымі кручкамі, адным ці двума. «Хвастаты» ромб ёсць, напрыклад, на гаршчку з паселішча Добры Бор каля г. Баранавічы, III тыс. да н. э. І дакладна гэтакі ж мы бачым на Дзяржаўным сцягу Рэспублікі Беларусь, куды ён трапіў проста з нашай народнай вышыўкі, вытокі якой дасягаюць літаральна глыбіні тысячагоддзяў.

«Хвастатыя» ромбы на гаршчку з Добрага Бору і на
Дзяржаўным сцягу Рэспублікі Беларусь

Трапляецца таксама і спалучэнне абодвух, ужо знаёмых нам сімвалаў зямлі і агню (ці сонца). Ідэаграма ў выглядзе круга, упісанага ў ромб, нагадвае выяву нейкага вока, але сэнс яе, напэўна, у старажытнасці быў зусім іншы. Каб зрабіць зямлю ў лясной зоне прыдатнай для апрацоўкі, яе трэба было папярэдне ачысціць агнём, выпаліўшы дрэвы. Нягледзячы на тое, што гэтае архаічнае падсечна-агнявое земляробства не практыкуецца ўжо шмат стагоддзяў, яно працягвае сваё жыццё ў нашай тапаніміцы. Назвы вёсак, накшталт Гар, Гарэлае, Выгар, Жаркі, Жгунь, Кастрышча, Пагары, Ужар тыповыя, у прыватнасці, для Беларускага Падняпроўя.

Недзе напрыканцы III тыс. да н. э. індаеўрапейцы дасягнулі тэрыторыі цяперашняй Беларусі, рухаючыся таксама ўверх па Дняпры з поўдня, з украінскіх стэпаў. Нібы іх натуральнае прадаўжэнне на поўнач, шырокая дняпроўская даліна, багатая на добрыя пашы, павінна была нагадваць прышэльцам травяністыя раўніны ў паўднёвай Сібіры і паўночным Казахстане, пакінутыя яшчэ іх продкамі. Але іх з'яўленне павінна было адначасова выклікаць непазбежныя сутыкненні і нават крываваыя канфлікты. Каму гэта прыйдзецца даспадобы, калі проста ў тваю зямлю прыходзяць невядома адкуль чужынцы? Дзіўна, не па-тутэйшаму апранутыя і ўзброеныя, яны корпаюцца, нібы ўвогуле і не воіны, а жанчыны, каля жывёлы, гавораць на нейкай чужой, незразумелай мове, але распараджаюцца, нібы ў сябе дома... Адпаведна са звычаямі паляўнічых, любы звер- ёсць здабыча таго, хто ў стане яго забіць. Гэтак рабілі. Дарэчы, абарыгены Аўстраліі, натрапіўшы на кароўці авечак белых пасяленцаў. Можна ўявіць, што гэтак жа, як і апошнія, злаваліся ў падобных выпадках таксама і нашы старажытнаіндаеўрапейскія жывёлаводы. Яны ўмелі і, магчыма, любілі біцца. Іх улюбёная зброя - свідраваныя каменныя сякеры, насаджаныя доўгія ёмістыя рукаяткі - наносіла ў баі страшныя раны. Лічылася, што і сам галоўны бог гэтых ваяроў быў узброены гэтакі сякерай, удар якой грымеў громам і выскаў з аблокаў маланку. Паводле сведчання ўжо знаёмага нам Е. Р. Раманава, беларускія сяляне гэтакія каменныя малаткі з адтулінай для рукаяткі называлі проста «Перуновымі». У сялянскім асяроддзі лічылася, што яны трапляюцца ў зямлі менавіта ў тым месцы, куды ў навальніцу ўдарыў пярун. Гэтымі «нябеснымі» знаходкамі вясковыя знахары лячылі амаль ад усяго, пачынаючы ад «дурнога» вока і аж да звычайнага вывіху. Многія сякеры, згодна з Е. Р. Раманавым, мелі бачныя сляды сашкрэбвання на лекі. Сялянеуладальнікі гэтакіх сякер - не аддавалі іх нават за вялікія грошы: «Як жа я сваё шчасце буду прадаваць?» Зараз свідраваныя сякеры ўжо не хаваюць у глыбіні хатніх куфараў, а вы-

стаўляюць для агульнага агляду ў музейных вітрынах, дарэчы, побач з неалітычнымі наканечнікамі стрэл. Мусіць, лукі мясцовых паляўнічых забілі шмат каго з індаеўрапейцаў...

Але ў канцы II тыс. да н. э. абедзве групы ўсё ж знайшлі агульную мову - менавіта індаеўрапейскую. Развіццё нашай краіны ішло ў агульнаеўрапейскім рэчышчы. Індаеўрапейскія дыялекты распаўсюджваюцца па ўсім кантыненте аж да Брытанскіх астравоў і Іспаніі, а ад старажытных мясцовых тут застаюцца толькі рэлікты накішталт мовы баскаў. Гэтак жа і ў Беларусі, згодна з Е. Р. Раманавым, «Каменны чалавек... быў сменён каким-нібудзь фінном, яго в свою очередь заменил литвин, а место последнего занял потом славянин». «Ліцвінамі» на пачатку XX ст. вучоныя называлі балтаў - продкаў літоўцаў, латышоў, а таксама зніклых прусаў, яцвягаў і інш. Але лічыцца і зараз, што балтызацыя сучаснай Беларусі адбылася яшчэ ў эпоху бронзы. Такім чынам, фінскае неалітычнае насельніцтва ў нас пераняло ад першых індаеўрапейцаў нейкія старажытнабалцкія дыялекты. Напэўна, спачатку ўзнікала двухмоўе, як гэта было, напрыклад, у Сібіры, дзе мясцовае насельніцтва на працягу XVII-XIX стст. паступова авалодала мовай рускіх першапраходцаў. Рускія сяляне паспяхова займаліся там ворным земляробствам, не паглыбляючыся надта ў тайгу, дзе палявалі і гадавалі сваіх аленьў мясцовыя жыхары. Футры і скуры яны ахвотна мянялі на расійскія тавары. Як сведчыць сусветная этнаграфія, насельніцтва з рознымі тыпамі гаспадаркі ў стане паспяхова суіснаваць на адной тэрыторыі, нават ствараючы пэўны сімбіёз. Мясцоваму насельніцтву было чаму павучыцца, таму што эканоміка індаеўрапейцаў знаходзілася на больш высокім узроўні. Дарэчы, сібірскія эвенкі, апрача ўласных ідалаў, пачалі шанаваць таксама і Святога Міколу, лічачы яго «самым б'ольшым рускім богам, аднако». Таксама і ў эпоху бронзы паступова, разам з гаспадарчымі сакрэтамі, мясцовыя жыхары павінны былі запазычааюць і пэўныя ідэалагічныя ўяўленні. Аб гэтым сведчаць, у прыватнасці, адпаведныя змены нават у гэтакай кансерватыўнай сферы, як арнаментация. Раней неалітычны гліняны посуд аздабляўся адбіткамі нейкага штампа накішталт грэбена. Потым з'яўляецца і так зв. шнуравы арнамент, які лічыцца тыповым індаеўрапейскім.

Менавіта індаеўрапейцамі на тэрыторыі Беларусі ўкараняюцца нарэшце археалагічна вызначальныя пахавальныя звычаі. Магілы каменнага веку ў нас пакуль што ўвогуле неведомыя. Не трэба думаць, зразумела, што наша неалітычнае насельніцтва нябожчыкаў не хавала,

але іх абрады, напэўна, не прадугледжвалі рыць магілу ў зямлі. Вядома, што некаторыя індзейскія плямёны практыкавалі пахаванне літаральна ў паветры, падвешваючы сваіх нябожчыкаў на дрэвы. Так ці інакш, але пра ўяўленні старажытных жыхароў Беларусі аб замагільным свеце мы ў стане меркаваць толькі пачынаючы ад эпохі бронзы. Індыйская «Рыг-веда» захавала гэтакі красамоўны пахавальны гімн:

*Сползай в эту мать-землю,
Необъятную, дружелюбную землю
Да защитит она тебя от небытия!
Расстугись, земля, не давы его,
дай ему легко и быстро погрузиться,
Укрой его краем (своей) одежды, как мать
(укрывает) своего сына...*

Такім чынам, пахаванне разглядалася старажытнымі індаеўрапейцамі як адмысловы спосаб вяртання ў першапачатковы стан дзіцяці, якое спіць і якому самой мацерай-зямлёй гарантуецца поўная бяспека. Як высветлілі раскопкі могільнікаў эпохі бронзы, пахаваным тады знарок надавалася поза чалавека, які спіць. Але археолагдз здзівіла, што шкілеты ў адкрытых імі "Магілах" былі не толькі скурчаныя, з падагнутымі каленямі і далонямі пад шчакой, але і пафарбаванымі ў чырвоны колер. Як? Разгадка была знойдзена якраз у сферы старажытнай ідэалогіі. Не толькі паводле хрысціянства, але і за дзве-тры тысячы гадоў да яго, згодна з язычніцкімі вераваннямі старажытных індаеўрапейцаў, усе нябожчыкі павінны былі некалі абавязкова ўстаць з памерлых. Каб ім у гэтым дапамагчы, язычнікі бронзавага веку выкарыстоўвалі спецыяльную «кроў мёртвых»: мінеральную жалезістую фарбу, вохру, часам ярка-чырвоную. Вохрай, у прыватнасці, былі густа засыпаны нябожчыкі таксама і на могільніку II тыс. да н. э. каля пасёлка Пралетарыят на рацэ Сож. Калі мяккія тканкі згнівалі, вохра пераходзіла на касцякі, і яны рабіліся такім чынам пафарбаванымі.

Але, мусіць, зарыванне нябожчыка ў зямлю задавальвала далёка не ўсіх тагачасных, як і значна пазнейшых, вогнепаклоннікаў. У 300 годзе хіджры, гэта значыць у 922-м ад Раждства Хрыстова, аж на Волгу прыехала пасольства самога халіфа Багдада. У складзе дыпламатычнай місіі быў адзін сапраўдны вучоны - Ахмеда Ібн-Фадлан, яе сакратар. У загадкавай паўночнай краіне яго цікавіла літаральна ўсё.

Ібн-Фадлан прысутнічаў нават на пахаванні аднаго знатнага «руса» - славяніна ці скандынава. Нябожчыка спалілі, а іншаземцу ўсё растлумачылі гэтак: «Вы, арабы, глупы... Дзействітельно, вы берёце самога любімага вамі из людзей и оставляете его в прахе. И едят его насекомые и черви. А мы сжигаем его во мгновение ока, так что он немедленно и тотчас попадает в рай». Не выпадкова ў знакамітым могільніку II тыс. да н. э. Стрالیца на Веткаўшчыне з 94 пахаванняў усе, акрамя аднаго, былі зроблены па абраду трупаспалення. Напэўна, аб іх згадваецца і ў старажытнаіндзійскай «Махабхарце»:

*Высокочимые, оны сухие дрова собрали,
Разное оружье, разбитые колесницы. На
костры уложи усердно главных, все сожгли
согласно посмертным обрядам.*

Урачыстасць гэтых радкоў не ў стане закрэсліць тое, што чалавек бронзавага веку ўжо адышоў у вечнасць назаўсёды.

Лядовы чалавек. Рэканструкцыя

І вось 19 верасня 1991 г. ён раптам вярнуўся. Тады спачатку вырашылі, што гэта - Карла Капсоні, настаўнік і альпініст-аматар з горада Вяроны. Ён за 50 гадоў да таго знік бяследна на самай мяжы Італіі з Аўстрыяй, недзе на гэтым высакагорным ледавіку. Знойдзены нарэшце ісе тап цудоўна захаваўся ў выглядзе муміі вагой 55 кг. «Лядовы чалавек» аказаўся апранутым у скураную куртку і гэтакія ж штаны, але на плячах меў чамусьці травяную накідку, а на нагах - яўна не фабрычныя чаравікі, набітыя сенам. Каля яго дасталі з лёду не ледаруб ці альпеншток, а сякеру з бронзы, крамянёвы нож і лук са стрэламі. Ды і сам *ісе тап* быў цяжка паранены менавіта з гэтакіх зброі. Рэнтген выявіў крамянёвы наканечнік стралы, які глыбока сядзеў у ягоным баку. Напэўна, ад гэтай цяжкай раны ён і памёр, так і не здолеў сысці з ледавіка ў даліну каля 5 000 гадоў таму назад. Але, як гэта даказалі англійскія генэтыкі, *ісе тап* з бронзавага веку меў дакладна гэтакое ж ДНК, як і ў адной з нашых сучасніц. Мэры Мозлі, менеджэр з Дорсета, безумоўна, прамы нашчадак «лядовага чалавека». Па яе словах, яна адчувае сваю крэўную з ім роднасць.

III. ДУХОЎНАЯ КУЛЬТУРА ЖАЛЕЗНАГА ВЕКУ

Планета Зямля - гэта жалезны шар у каменнай абалонцы, але і сама гэтая абалонка на 4,5% складаецца таксама з жалеза. Такім чынам, надыход жалезнага веку быў, у рэшце рэшт, непазбежным таксама і ў цяперашняй Беларусі. Балотныя руды, якія ўтрымліваюць жалеза ў выглядзе гідраціраваных вокіслаў ($\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot n\text{H}_2\text{O}$), сустракаюцца ў нас практычна паўсюдна і ў вялікай колькасці. Напрыклад, на Гомельнчыне, каля г. Нароўлі, па рэчках Жалезніца і Ражава, іх залежы ацэньваюцца аж у 134 500 тон. Каля сотні беларусііх вёсак маюць назву з каранем *руд*: Руда, Рудзея, Рудка, Рудное і, асабліва, Рудня - Барталамееўская, Вікторынская, Нісімкавіцкая і г. д. [7, 327-328, рыс. 12]. Зразумела, што ў нас заўжды было проста назапасіць таксама і драўніннага вугалю, лепшы гатунак якога атрымліваецца з ліставых парод (бяроза, дуб, ясьень) у працэсе перапальвання без доступу кіслароду. Большасць нашых рудняў была заснавана каля аднайменных вёсак, напрыклад Барталамееўкі, Вікторына, Нісімкавіч - у канцы XVIII - напачатку XIX ст. Але ёсць пэўныя звесткі аб тым, што гэтакія ж міні-прадпрыемствы па перапрацоўцы руды шляхам прамога аднаўлення жалеза ($\text{Fe}_2\text{O}_3 - \text{Fe}_3\text{O}_4 - \text{FeO} - \text{Fe} + 8\text{H}_2$) функцыянавалі, напрыклад, і ў партызанскіх зонах. «Рудня звычайна размяшчалася ў драўлянай адыне, дзе меліся сырадутны і кузнечны горны, крычны молат і іншыя патрэбныя прыналежнасці, - гаворыцца ў апісанні, зробленым за 10 гадоў да Айчынай вайны. ...Сырадутны горн рабіўся з дзікага каменю і набіваўся глінаю: шырыню паміж бакавымі сусценкамі ён меў 1 аршын (= 71,12 см - *аўт.*), глыбіню % аршына. Сама аперацыя вырабу жалеза была вельмі простая: падрыхтаваны горн спачатку высушвалі, потым напаялі вугалем і, калі апошні як след распальваўся, засыпалі раздробленую руду, а зверху зноў клалі пласт вугалю. Па меры таго, як маса ўлягалася, дадавалі новыя пласты руды і вугалю, палілі, пакуль гэтая маса не ператваралася ў крыцу... Вынутую крыцу ачышчалі ад жужалю, зноў апальвалі, драбілі на кавалкі, пасля чаго ўжо запускалі ў кузнечны горн. Так падрыхтаваная, урэшце, жалезная маса была ўжо прыдатная для вырабаў жалезных гаспадарчых рэчаў і прылад» [2, с. 55].

Толькі не трэба думаць, што гэты хіміка-тэхналагічны працэс заўсёды ўспрымаўся як нешта звычайнае і будзённае, пазбаўленае ўсялякай загадканасці і таямніцы. Часта наша ўласнае мінулае можна

нібы заспець яшчэ жывым дзе-небудзь на краі свету, напрыклад, у Паўднёвай Афрыцы. Там у зулусаў на мяжы ХУІІІ-ХІХ стст. таксама дзейнічалі рудні і плавільныя печы, але выглядалі яны крыху інакш, чым беларускія. Чаму? Тлумачыць Э. Рытэр, які ўсё бачыў уласнымі вачамі: «В представлениях зулусов плавильная печь подобна самке, остающейся бесплодной, пока её не оплодотворит самец, - пісаў Э. Рытэр.- Ибо, как объясняют плавильная печь, загруженная рудой и древесным углём, не даст ничего, если даже уголь зажечь. Но если оплодотворить печь воздухом, то она в положенное время выдаст металл. Поэтому отверстие в глиняной печи, через которое поступает воздух и выходит железо, делается в виде женского полового органа, расширенного, как при деторождении. В него вводится глиняное сопло, которому придаётся форма фаллоса». Інакш спрабавалі паўплываць на вынікі гэтакага ж працэсу старажытныя грэкі. Яны ўшаноўвалі спецыяльнага бога - Гефеста. Гефест, сын самога Зеўса і Геры, у адрозненне ад іншых іх дзяцей, нарадзіўся вельмі непрыгожым і нават кульгавым. За гэта Гера скінула яго з Алімпіа, і ён праваліўся проста пад зямлю. Аб Гефесце, аднак, паклапаціліся ці то марскія багіні, ці то людзі з вострава Лемнас у Эгейскім моры. Так ці інакш, але Гефест вельмі хутка ператварыўся ў сапраўднага гаспадара і самога агню (выкрадзенага Праметэем менавіта з ягонай кузні), і вогненнага кавальскага рамяства. Мяхі ў Гефеставым горне не трэба было качаць, таму што працавалі яны самі, проста па ягоным слове... Ну а малатабойцамі ў Гефеста служылі аднавокія, але вельмі дужыя цыклопы. Часам з-пад зямлі чуецца гул ад іх работы, а вулканы - гэта выходы з кузні Гефеста. Як Гефест са сваімі цыклопамі, пад зямлёй працавалі і гномы. Яны не кульгалі і нават мелі ўсе па пары вачэй, але таксама адрозніваліся ад людзей, таму што былі росту надта маленькага. І гномы, па германскіх уяўленнях, валодалі ўсімі сакрэтамі апрацоўкі металаў. Падобна Гефесту, яны выраблялі найлепшыя ўпрыгожванні і зброю.

У 1934 г. у полі каля в. Урыцкае пад г. Гомелем разам з двюма бронзавымі сякерамі быў выпадкова знойдзены наканечнік кап'я прыкладна X ст. да н. э. І зараз ён лічыцца самым старажытным жалезным вырабам Беларусі. Невядома, ці падзялялі яе жыхары напачатку I тыс. да н. э. уяўленні сваіх грэчаскіх і германскіх сучаснікаў аб міфічных майстрах пад зямлёй. Аднак мы ведаем дакладна, як моцна паўплывала на развіццё нашай мясцовай жалезнай вытворчасці металургія і металаапрацоўка скіфаў. Наш са-

мы ранні чорны метал названы менавіта «скіфа-дняпроўскіх». У нашым Падняпроўі ў VIII-III стст. да н. э. не толькі зброя (наканечнікі коп'яў і стрэл) і прылады працы (сякеры, сярпы, нажы), але і ўпрыгожанні (грыўні, бранзалеты, завушніцы) літаральна капіруюць скіфскія, прычым не толькі па знешнім выглядзе, але і па тэхналогіі вырабу. Гэтакія ж крыху раней з'явіліся ўпершыню на Алтаі і ў Саянах, дзе ўзнік і сам скіфскі этнас з яго яркімі і непаўторнымі культурай, рэлігіяй і мовай. Неўзабаве скіфы пачалі качаваць на захад, і нарэшце іх арда апынулася ў стэпах Паўночнага Прычарнамор'я. Тут яна здолела скарыць не толькі мясцовых стэпавых качэўнікаў, але і шматлікае аседлае земляробчае насельніцтва ўкраінскага лесастэпу, а таксама нават тагачасных жыхароў паўднёвага Палесся. Вядома, далёка не ўсё гэтае разнастайнае насельніцтва перайшло потым на старажытнаіранскую мову прышэльцаў, якія з гонарам называлі сябе скіфамі «царскімі». Але яно паступова з цягам часу ў той ці іншай ступені засвоіла шмат чаго з адмысловай скіфскай культуры як матэрыяльнай, так і духоўнай. Напэўна, гэтаму ў значнай ступені спрыяла таксама і ўваходжанне ў склад дзяржавы на чале з «царскімі», хаця падпарадкаванне ім галоўным чынам павінна было праяўляцца ў аплочванні даніны ды яшчэ ў пастаўках дапаможных вайсковых кантынгентаў. Калі старажытнагрэчаскі гісторык Геродот у V ст. да н. э. наведваў Паўночнае Прычарнамор'е, усё гэтае насельніцтва было ўспрынятае ім ужо ў якасці скіфаў: *basilidoi* («царскіх»), «качэўнікаў», «аратых» і «земляробаў». Да гэтых «скіфаў-земляробаў», паводле Геродота, належала таксама і насельніцтва паўднёва-ўсходняй часткі цяперашняй Беларусі [14, с. 28].

Што «бацька гісторыі» Геродот не памыліўся і тут, пацвердзіла археалогія, і вось якім чынам. Раскопкамі скіфскага горада Гелон на Палтаўшчыне адкрыты рэшткі сапраўднага храма з калонамі, толькі драўлянага, як Геродот, між іншым, і падкрэсліваў. Аказалася, што важным атрыбутам аграрнага культу ў Геродотавай Скіфіі былі гліняныя мадэлі печанага хлеба, мініяцюрныя копіі посуду, а таксама керамічныя статуэткі жывёлаў як хатніх, так і дзікіх. Калі колькасць насельніцтва Гелона ў часы Геродота ацэньваецца ў 60 80 тыс. чалавек, то тады ж на шараговым умацаваным паселішчы, ці гарадзішчы, у цяперашняй Беларусі магло размясціцца не больш за сотню жыхароў. Маленькая вёсачка, толькі абнесеная ровам і валам з палісадам дзеля бяспекі мясцовай абшчыны. Але

пасля Гелона другая ва ўсёй Усходняй Еўропе фігурка бобра была знойдзена ў адным з жылляў на гэтакім малым гарадзішчы ранняга жалезнага веку, размешчаным каля в. Падгор'е пад Гомелем. Побач з ёй на адмысловай альтанцы ў гэтым жылле знаходзілася шмат разнастайных рэчаў неутылітарнага прызначэння, у тым ліку прасвідраваныя іклы дзіка і мядзведзя. Сярод іх вылучаўся гаршчочак з танючкімі сценкамі, - безумоўная мадэль сапраўднага, - а таксама гліняныя копіі хлебных боханаў, некаторыя з якіх былі надкушаныя (! - С. Р.) яшчэ да абпалу. Мы не можам зараз удакладніць, якім менавіта рытуалам прадугледжвалася гэтакае. Але, у прыватнасці, пэўныя сляды ўшанавання бобра захаваліся нават да нашых часоў у выглядзе веры ў чудадзейную лячэбную моц так зв. «бобравай струі», ці, панавуковаму, *castoreum* - ароматычных мускусных залоз гэтага грызуна. Добра вядома, што і ў старажытнасці, і пазней нярэдка ахвяраваліся не сапраўдныя жывыя жывёлы, а іх дублікаты - выявы з разнастайнага матэрыялу. Увогуле, водгукам гэтага лічыцца, напрыклад, выгатаванне да свята масленіцы ў старой беларускай вёсцы абрадавага пячэння ў выглядзе коней, кароў, авечак, свінняў, і г. д. Гаспадар з'ядаў сваю палову іх у полі, а гаспадыня - у хаце, каля печы [13, с. 37]. Дарэчы, гліняныя фігуркі коней на нашых гарадзішчах жалезнага веку часта трапляюцца разламанымі - гэта азначае сімвалічна забітымі. Пры гэтым сабачыя статуэткі знойдзены, аднак; Цэлымі.

Гліняныя выявы эпохі жалеза. Статуэткі жывёлаў і мадэль хлеба

Постаць сабакі ці воўка, ва ўсякім выпадку нейкага звера роду *canis*, мы лёгка знойдем таксама на паверхні мініяцюрнага гаршка з той жа самай альтанкі на гарадзішчы Падгор'е. Выява схематычная, аднак яна мае падкрэсленыя прыметы менавіта мужчынскага полу. Супрацьлеглая, рагатая выява тут, бясспрэчна, казіная. Цікава, што ў некаторых народаў, у прыватнасці, у турк-

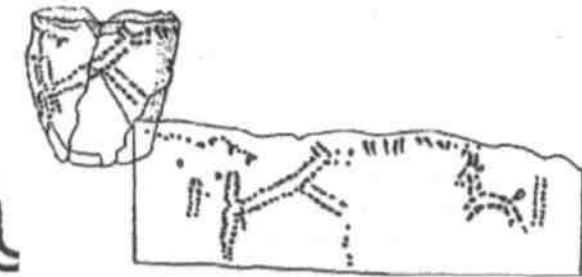
мен, воўк лічыўся мужчынскім татэмам, а каза жаночым; спрадвечная канкурэнцыя між імі сімвалічна ўвасабляецца ў туркменскім конным пола, - «казладранні». У беларусаў каза з'яўляецца адным з сімвалаў пладавітасці. Каб забяспечыць яе, на Каляды беларускія сяляне «вадзілі казу» ў лічыне з рагамі і ў выварачанай аўчыне, спяваючы пры гэтым:

*Дзе каза рогам, там жыта стогам, Дзе
каза ходзіць, там жыта родзіць, Дзе
каза спіць, там жыта кусціць!*

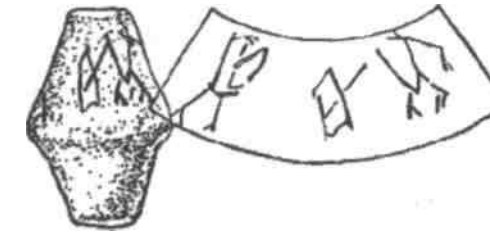
Таму нас і не здзіўляюць ідэаграмы раслінных пабегаў унізе і дажджу, адпаведна, уверсе дадзенай кампазіцыі. Але як стасуецца з яе, безумоўна, земляробчым сэнсам супрацьлеглы персанаж - сабака ці яе дзікі родзіч воўк? Аказваецца, што ў старажытных аграрных культурах важная роля міфічнага вартаўніка свяшчэннага насення на-лежала менавіта сабаку. Ва ўсходніх славян было нават спецыяльнае бажство, - Пераплут, які меў выгляд нябеснага сабакі з крыламі. Робіцца зразумелым, чаму і ў Падгор'і падобны персанаж намалюваны пад самымі хмарамі. Другое імя Пераплута - Сімаргл, г. зн. Сімург, сведчыць аб ягоным старажытнаўсходнім (скіфскім?) паходжанні [17, с. 625]. Такім чынам, ёсць падставы меркаваць, што на гэты гаршчок быў нанесены нейкі міф, змест якога, на жаль, няпэўны, але ён, безумоўна, быў цесна звязаны менавіта з аграрнымі культурамі.

Пераплут - Сімаргл

Вьявы на паверхні гаршчочка з Падгор'я

Антрапаморфныя выявы на паверхні грузіка з Падгор'я

Менавіта з аграрнай магіяй звязана яшчэ адна знаходка тамсама ў Падгор'і. На той жа альтанцы ляжаў гліняны грузік з цікавымі выявамі, але не зоа-, а антрапаморфнымі. Праўда, месца мастаку крыху не хапіла, і абедзве чалавечыя фігуры, павернутыя адна да адной, засталіся проста без галоў. Затое вельмі добра бачна, што адзін чалавек ускопвае глебу нейкай лрыладай накшталт матыкі ці сякеры з гіпертрафіраванымі памерамі, як і ў нейкай авальнай у профіль яйкападобнай рэчы, што трымае ў руках другі ўдзельнік гэтай сцэны.

Напэўна, гэтая піктаграма таксама не з'яўляецца апісаннем нейкага будзённага, рабочага працэсу. Павялічаныя памеры выяў двух нежывых аб'ектаў падкрэсліваюць іх цэнтральную ролю ў нейкім абрадзе, У якім жа? Паводле Н. М. Нікольскага, беларусамі ў зямлю закопвалася яйка як магічны сімвал яе апладнення [12, с. 31-32].

Грузік з лічбамі з гарадзішча Прысно

Але на паверхні старажытнай керамікі аказалася закадзіраванай інфармацыя не толькі міфалагічнага, але і зусім іншага характару. На гарадзішчы жалезнага веку каля в. Прысно пад Гомелем быў знойдзены гліняны грузік катускападобнай формы са шматлікімі паглыб-

Грэч. *magia*- «чарадзейства»: сукупнасць абрадаў, звязаных з верай у здольнасць насельніцтва ўздзейнічаць на жывёлаў, людзей, багоў.

леннямі, безумоўна, не арнаментальнага характару. Ямкі тут падзеленыя на пэўныя паслядоўна размешчаныя групы, у якіх іх ад адной да дзесяці. Безумоўна, гэта лічбы жалезнага веку, сведчанне знаёмства нашых старажытных землякоў з матэматыкай і нават нейкага верагоднага матэматычнага практыкавання. Такім чынам, находка каля Прысно ёсць непасрэдным доказ таго, што старажытная духоўная культура Беларусі мела таксама і «навуковыя», а зусім не адны толькі міфалагічныя веды.

Але, на жаль, нават сам Геродот аб тых жа вераваннях сучаснага яму насельніцтва тэрыторыі цяперашняй Беларусі практычна нічога не паведамляе. Праўда, ён згадвае, што ў 512 г. да н. э. андрафагі нібы мелі са скіфамі сапраўдную дыпламатычную спрэчку і нібыта спасылаліся ў ёй на волю нейкага безыменнага бажства. Андрафагі, літаральна «паядальнікі мужоў», па словах Геродота, з'яўляліся адзіным ва ўсёй краіне племенем, якое паядае чалавечае мяса. Калі гэта было сапраўды гэтак, то гаворка павінна ісці менавіта аб рытуальным канібалізме. «Бацька гісторыі» ведаў аб існаванні гэтакага звычаю нават у некалькіх плямёнаў, якія, дарэчы, ім за гэта зусім не асуджаліся. Наадварот, паведаміўшы аб некрафагіі іседонаў, ён іх хутчэй апраўдвае, падкрэсліваючы літаральна: «Сын робіць гэтак дзеля бацькі, нахшталт таго, як грэкі спраўляюць саракавіны». Увогуле, звычай абавязковага паядання памерлых сваякоў захаваўся на Новай Гвінеі літаральна да нашых дзён. У папуасаў з цяжка даступнай мясцовасці ў сярэдзіне гэтага вострава меліся і адпаведныя вераванні, згодна з якімі моц і жыццёвая сіла з'едзенага нябожчыка пераходзіць проста да яго нашчадкаў, якія ўдзельнічаюць у гэтакім пахаванні. Ёсць пэўныя падставы меркаваць, што ў Геродотаў час падобныя звычаі і ўяўленні маглі існаваць таксама і ў сярэдняй частцы Беларусі, дзе належыць размяшчаць андрафагаў. Па Бэрэзіне і Свіслачы вядома шмат гарадзішчаў ранняга жалезнага веку, а сучасных ім пахаванняў не знойдзена ўвоўле аніводнага. Можна меркаваць таксама, што насельніцтва гэтай часткі Беларусі карысталася тады нейкімі балцкімі дыялектамі. На мяжы нашай эры балты сталі вядомымі ў грэкарымскім свеце як *aestii* - айсты, ці эсціі. «Эсціі, - пісаў аб іх Карнэлій Тацыт у I ст. н. э., - ушаноўваюць прамацёр багоў і, як адметны знак гэтага свайго культу, носяць на сабе выявы дзікоў; яны ім замяняюць зброю і аберагаюць тых, хто шануе багіню нават у гушчыні ворагаў». Выявы гэтых звяроў на паселішчах першых вякоў новай эры ў сярэдняй і паўночна-заходняй Беларусі пакуль што не знойдзены, затое там

неаднаразова трапляліся амулеты з іх прасвідраваных іклаў, якія, у прынцыпе, сімвалізуюць саміх дзікоў.

Частковае пацверджанне атрымлівае таксама і іншае Тацытава сцвярджэнне, нягледзячы на тое, што ў асноўным яно датычыць не толькі рэлігійных вераванняў, а, увогуле, светапогляду і нават этыкі аднаго старажытнага племені. «У фенів, - сказана аб ім у Тацыта, - здзіўляе дзікуства, вартае жалю, галеча; у іх няма ні зброі для абароны, ні коней, ні сталага даху над галавой; іх ежа - трава, адзежа - скуры, ложка - зямля; усе свае надзеі яны ўскладаюць на стрэлы, на якія, з-за недахопу жалеза, насаджаюць касцяны наканечнік. Тое ж паляванне дае харчаванне як мужчынам, так і жанчынам, таму што яны ўсюды суправаджаюць сваіх мужоў і прэтэндуюць на сваю частку здабычы. І ў малых дзяцей няма другога прытулку ад дзікага зверу і ад кепскага надвор'я, апроча абы як сплеценага з галля будана; сюды ж вяртаюцца дарослыя фены; тутак ж прыстанішча састарэлых. Але яны лічаць гэта больш шчасліваю долю, чым знясільваць сябе працаю ў полі, будоўляю дамоў і нястомна думаць, пераходзячы ад надзеі да адчаю, аб сваёй і чужой маёмасці: нядбалыя ў адносінах да людзей, нядбалыя ў адносінах да багоў, яны дасягнулі самага цяжкага - не мець патрэбы нават у жаданнях». Давайце параўнаем гэта з адной высновай, што змяшчаецца ў свяшчэннай кнізе «Дхаммападзе»: «Я ўсё перамог, я ўсё ведаю. Я адмовіўся ад ўсяго, са знішчэннем жаданняў я зрабіўся свабодным». Неверагодна, каб Тацытавы фены здолелі нейкім чынам засвоіць асноўныя палажэнні рэлігійна-філасофскага вучэння, створанага яшчэ ў VI ст. да н. э. індыйскім прынцам Гаўтамай Шак'ямуні, які зрабіўся сусветна вядомым як Буда, - «Прасвятлены», ці «Лбуджаны».

Зразумела, што Карнэлію Тацыту зусім не патрабавалася ўсесці свайго чытача ў нейкі зман. Аднак ён з'яўляўся не толькі выдатным вучоным, але яшчэ і аўтарытэтным маралістам. Як і многімі іншымі грэка-рымскімі аўтарамі, Тацытам таксама асуджаліся звытагаснай антычнай цывілізацыі. Ёй традыцыйна супрацьпастаўніліся аддаленыя плямёны, часам насуперак нават іх відавочнай адіаласці, таму што яны лічыліся прыкладам маральнасці, разбэшчанымі жыхарамі грэчаскіх і рымскіх гарадоў ужо страчанай. «І гэта-Кве меркаванне яшчэ і цяпер пануе сярод грэкаў», - пісаў у самым пачатку I ст. н. э. «бацька геаграфіі» Страбон. Лічым жа мы скіфаў іправядлівымі, прамадушнымі, менш за ўсё здольнымі на здраду, а

таксама значна больш беражлівыя і больш незалежнымі, чыммы». Але, па меркаванні самога Страбона, насамрэч гэтакага народа ніколі не існавала нідзе ў свеце, а «справядлівыя» скіфы ў рэчаіснасці карысталіся чарапамі замест кубкаў і пілі нават чалавечую кроў.

Такім чынам, ставіць пад сумненне Тацытаў аўтарытэт няма дастатковых падстаў. Тым больш, што ягонае паведамленне таксама і аб фенах у асноўным усё ж адпавядае рэчаіснасці. Дакладна вядома, што яшчэ і на рубяжы новай эры - г. зн. якраз у Тацытаў час - насельніцтва Віцебшчыны карысталася галоўным чынам яшчэ касцяньшэ і каменнымі, а не жалезнымі прыладамі, якіх тады на мясцовых гарадзішчах, у адрозненне ад паўднёвабеларускіх, сапраўды бракавала. Як ўжо адзначалася, сведчанні аб менавіта фінскай належнасці мясцовага насельніцтва ў старажытнасці ёсць менавіта на поўначы Беларусі, — зноў жа, адпаведна з назвай *fenni*, што ўжывалася Тацытам.

Аднак рымлян са значна больш аддаленых экзатычных плямёнаў цікавілі тыя, з якімі ім даводзілася кантактаваць непасрэдна, у прыватнасці, ваяваць. Напрыканцы II ст. да н. э. жыхары паўночнай Германіі даведліся, што дзесьці далёка на поўдні землі значна багацейшыя і цяплейшыя: зімы там бадай што няма. І вось усё племя тэўтонаў, аб'яднаўшыся з кімурамі, гэтакімі ж германцамі, выправілася проста на Італію. Усяго іх ішло некалькі сот тысяч: воіны разам з сем'ямі, статкамі і хатнім скарбам. У 102-101 гг. да н. э. рымляне ўжо ў Альпах ледзь здолелі перахапіць і перамагчы гэтакую арду. У 57 г. да н. э. Гаю Юлію Цэзару, здавалася, ужо ўдалося скарыць самых ваяўнічых галаў і заваяваць Галію. Аднак, апрача рымлян, ёй пажадалі валодаць таксама і германцы-свебы. Спатрэбіўся ўвесь талент вялікага палкаводца і ўся мужнасць ягоных легіёнаў, каб гэты іх намер усё ж не здзейсніўся. Аб гэтакіх упартых ворагах Цэзар шмат чаго ведаў, у тым ліку і аб іх вераваннях. Яго здзіўляла, напрыклад, што, у адрозненне ад галаў і ад саміх рымлян, германцы надаюць зусім малое значэнне ахвярапрынашэнням. «Яны веруюць толькі ў такіх багоў, - піша Цэзар у сваіх знакамітых «Каментарыях да гальскай вайны», - якіх яны бачаць і якія ім уяўна дапамагаюць, - а менавіта: у сонца, Вулкана і луны; аб астатніх багах яны нават і не чулі». Зразумела, Цэзар меў на ўвазе менавіта сваіх уласных - рымскіх - багоў; з якіх, па яго звестках, свой германскі эквівалент мела толькі бажство разбуральнага агню (*Vulkanus*).

Цэзаравы звесткі былі значна ўдакладнены Тацытам, які некаторы час быў правіцелем правінцыі Германія, што ўключала акупаваную рымлянамі тэрыторыю на Рэйне. Каля 98 г. н. э. ім быў напісаны невялікі па памеру, але энцыклапедычны па кшталту твор «Аб паходжанні германцаў і месцазнаходжанні Германіі», больш вядомы як проста «Оегтапіа». «З багоў, - пісаў у ёй Тацыт, - яны больш за ўсіх ушаноўваюць Меркурыя і лічаць належным прыносіць яму па пэўных днях у ахвяру таксама і людзей. У Геркулеса і Марса яны дабіваюцца літасці праз ахвяраваных жывёлаў. Частка свебаў здзяйсняе ахвяраванні таксама і Ізідзе». Такім чынам, насуперак самому Цэзару, аб цэлым шэрагу багоў германцы ўсё ж чулі. Як сведчыць Тацыт, яны верылі, што Геркулес асабіста наведваў таксама і Германію. «Збіраючыся біцца, - пісаў ён, - германцы ўслаўляюць яго, як волата, з якім ніхто не зраўняўся ў адвазе». Лічыцца, аднак, што яны мелі на ўвазе не антычнага Геракла, а свайго германскага ваяўнічага бога, узброенага баявым молатам, - Данара, ці Тора. Меркурый у рымлян быў богам гандлю і крадзяжу, і наўрад ён ўшаноўваўся германцамі ў данай якасці. Лічыцца, што гэтак у Тацыта названы сам Ватан, ці бдзін - сам вярхоўны бог германцаў. А як сюды трапіла егіпецкая багіня ўрадлівасці Ізіда? Лічыцца, што рымскі вучоны зблытаў з ёй германскую багіню Ізу проста з-за падабенства іх імёнаў. Аднак ён добра ведаў таксама і арыгінальныя імёны тамтэйшых багоў: Туістона, народжанагазямлёй, ягонага сына Мана, якога германцы ячылі за свайго прарадзіцеля і прабацьку. Тацыт растлумачыў нават, чаму германцы, у адрозненне ад рымлян, не будуць нля сваіх багоў храмаў і не вырабляюць іх статуі. «Увогуле, яны лічаць, - адзначаў ён, - што багоў з-за іх вялікасці немагчыма ні змясціць унутры сцен, ні надаць ім нейкае падабенства з чалавечымі ібліччам. І яны прысвячаюць ім дубровы і рошчы і наракуюць іх імёнамі багоў, і гэтакія свяцілішчы адзначаны толькі іх шанаваннем». Шумі, гудзі Торава дуброва... па-над Прышышгю. Так-так, мы 111 колькі не памыляемся і супраць гістарычнай ісціны не грашым. Та-му што нават яшчэ раней, чым да Італіі і Галіі, - ужо недзе ў сярэдзіне 11 ст. да н. э., - старажытныя германцы дабраліся да Палесся, беларускага і ўкраінскага, дзе яны заставаліся аж да канца IV ст. н. э., і г. д. каля 500 гадоў (! - Р. С). Паводле старажытных аўтараў, *Germania* цягнулася на ўсход аж да самога Барысфена, як называецца Дняпро, у прыватнасці, у Страбона. Падкрэслім, што «бацька геаграфіі» вызначаецца сваёй дасведчанасцю і, з другога боку, дакладнасцю сваёй інфармацыі: «Унутры мацерыка, - сказана ў Страбонавай

«Геаграфіі», - бастарны жывуць у суседстве з... германцамі, верагодна, і самі яны належаць да германскага племені, падзяляючыся на некалькі каленаў: некаторыя з іх называюцца атмонамі і сідонамі...». У чарговы раз антычнага аўтара пацвердзіла археалогія.

Прататыпы як самога пахавальнага абраду, так і пахавальнага інвентару для могільнікаў Велемічы пад Столінам і Чаплін каля Лоева прадстаўлены на поўначы Германіі, у Шлезвігу і ў Памераніі, адкуль, напэўна, і прыйшлі да нас бастарны. Попел бастарнаў, спаленых у ачышчальным агні на Дняпры і Прыпяці, таксама абавязкова суправаджаюць не толькі жалезны наканечнік кап'я, але і гліняны кубак. Кожны воін у нябесную Валгалу да бдзіна павінен з'явіцца, як належыць, узброеным і з уласнай тарай, каб было з чаго наспытаць боскага напою. Рымскі пісьменнік Касій Дыён падкрэсліваў празмерную схільнасць бастарнаў да алкаголю... Дарэчы, менавіта з іх шэрагаў паходзіць першая ў гісторыі Беларусі асоба, асабістае імя якой нам вядома. Гэта Клондык, іх ваенны правадыр, які ў 179 г. дан. э. вадзіў сваё дваццацітысячнае войска, пешае і коннае, на дапамогу македонскаму цару Філіпу Пятаму аж на заходнія Балканы, у краіну Дарданію, а праз дванаццаць гадоў вярнуўся з ім дамоў, як лічыцца ў Палессе [14, с. 70-73]. Але будзем назіраць далей за тоеснасцю археалагічных даных аб бастарнах са СтрабонавымІ.

Апрача рэшткаў трупаспаленняў, на іх могільніках трапляюцца таксама і асобныя пахаванні адных толькі чарапоў. Гэта адразу прымушае прыгадаць адмысловы культ адрэзаных галоў. Паводле ірландскіх сагаў, гэтакія галавы, падобна галаве прафесара Доўэля, працягвалі жыць сваім асобным жыццём і, напрыклад, былі здольныя нават кіраваць пірамі. Чэрап з'яўляўся самым жаданым трафеям, таму што душа месціцца менавіта ў галаве, як лічылі старажытныя галы. Такім чынам, нездарма той жа Страбон нават называе бастарнаў народамі «паміж галамі і германцамі»: як і многія іх суайчыннікі, яны за сваімі шмат чаго з гальскіх звычаяў і вераванняў, у тым ліку і культ галавы. Але на былой тэрыторыі бастарнаў ёсць і праявы спецыфічна старажытнагерманскіх звычаяў. Напрыклад, вядома, што германамі вельмі ўшаноўваўся *Sumpfoorgeis* - дух балот. Яму ахвяроўваліся нават людзі, якіх проста тапілі ў дрыгве, не кажучы ўжо аб розных каштоўных рэчах, накішталт бронзавых *Konerhalsringen* - грыўняў-каронаў. Гэтакія кароны былі знойдзены не толькі ў асушаных болах Даніі і паўночнай Германіі, але, напрыклад, і ў тарфяніку каля Кісялёўкі на Чарнігаўшчыне.

Крогеразгінёп з Кісялеўкі

Але ў сярэдзіне I ст. н. э. насельніцтва Палесся спасцігла нейкая псвядомая катастрофа. У масе сваёй яно раптам рушыла на поўдзень, у Прыкарпацце і Падолію, дзе потым змяшалася з іншымі плямёнамі, у прыватнасці з вандаламі. Прыкладна праз 150 гадоў на закінутым раней могільніку Велемічы зноў пачынаюць хаваць памерлых. Закладваюцца і новыя палі пахаванняў, адно з якіх потым было адкрыта і даследавана на ўсходзе сучаснага Брэста. Усе яны належалі да новай хвалі германцаў, вест- і остготаў, а таксама да некаторых іншых блізка роднасных ім народаў. Асноўная гоцкая маса выйшла з мясцовасці «І оціскандзы» на Балтыцы ў вусці Віслы і рушыла ўздоўж яе, а потым па Заходняму і Паўднёваму Бугу на поўдзень, да Чорнага мора. Па дарозе асобныя групы аддзяліліся, каб завалодаць упадабанымі тэрыторыямі, накіраваліся ўрадлівых зямель у самым цэнтры Прыпяцкага Палесся. На думку знаўцы старажытных готаў Ф. Бірбраўэра, гэтакія ірупы *exploratores*, г. зн. разведчыкаў, як ён іх называе, прыйшлі туды напрыканцы II ст. н. э.

Гэтакая рэальная гісторыя гоцкага вандравання мае сваё легендарнае ці нават міфалагічнае адлюстраванне. Дарэчы, гэтыя язычнікія паданні захаваліся дзякуючы запісам, зробленым хрысціянскім манахам. Іардан у італьянскай Равене напісаў свой твор «Аб паходжанні і здзяйсненнях гетаў» (скарочана «*Getica*») у VI ст. н. э., але, як падкрэсліваецца ім самім, таксама і на падставе «старажытных гоцкіх песень». «...У пошуках больш зручных вобласцяў і прыдатных для пасяленняў мясцовасцяў ён, - гаворыць Іардан пра караля Філімера, - прайшоў у землі Скіфіі, якая на іх (гоцкай) мове называлася Оюм. Філімер, зачараваны вялікім багаццем тых краёў, перавёў туды палову свайго войска. Пасля, як расказваюць, мост, перакінуты праз раку, непраўна зламаўся, так што

нікому больш не засталося магчымасці ні прайсці, ні вярнуцца. Гавораць, што мясцовасць тая замкнутая, абкружаная дрыгвой і вірамі: такім чынам ужо сама прырода зрабіла яе недасягальнай, з'яднаўшы тое і другое. Можна праверыць звесткі падарожнікаў, што і сёння там чутныя галасы жывёлы і ёсць адзнакі чалавечага знаходжання, хаця чутно гэта здалёку». Лічыцца, што гаворка тут ідзе аб рацэ Прыпяці і аб вільготным Палессі.

У III-IV ст. н. э. паселішчы і могілнікі Іарданавых суайчыннікаў, остготаў, ці грэўтунгаў, размяшчаліся на велізарнай тэрыторыі ад Прыпяці на поўначы аж да Чорнага мора на поўдні. Апрача іх, пад уладай остгоцкай дынастыі Амалаў апынуўся цэлы кангламерат разнастайных плямёнаў. Сумеснымі высілкамі і пад моцным уплывам рымскай цывілізацыі ім удалося стварыць раскошную культуру з гарадамі, каменным дойлідствам, грашовым абаротам, пісьменнасцю. Так, у заходнім Палессі каля в. Сушычна на самай беларуска-ўкраінскай мяжы яшчэ ў 1858 г. быў знойдзены парадны наканечнік дзіды, жалезны, але інкруставаны срэбрам. На адным баку былі разнастайныя свяшчэнныя выявы, а на адваротным- рунічны надпіс *Fizaridz*: «добры вершнік».

Наканечнік гоцкай дзіды з Сушычна

Але зараз цікавей будзе адзначыць, што ўплыў антычнай цывілізацыі прывёў да распаўсюджвання сярод готаў хрысціянства. У «Гісторыі супраць язычнікаў» у Паўла Арозія гаворыцца, што разыходжанні ў веры нават выклікалі ў готаў нешта накшталт грамадзянскай вайны. Іх кароль Атанарых забіў многіх готаў проста за вызнанне веры ў Хрыста, узяўшы іх гэтак да пакутніцкага вянца... Але аб поспехах хрысціянства сярод гэтых «барбараў» сведчыць, напрыклад, удзел гоцкага біскупа Тэафіла нават у Першым

Экумінічным Саборы 325 г. н. э. у г. Нікея. Ягоны спадкамец, біскуп Вульфіла, пераклаў на гоцкую мову Біблію. Такім чынам, з'яўляецца цалкам верагодным, што Хрыстова вучэнне ўпершыню магло стаць вядомым на землях цяперашняй Беларусі аж у III ст. н. э., калі тут пражывалі готы. У адпаведнасці са сваімі язычніцкімі звычаямі, готы практыкавалі спаленне нябожчыкаў, але часам у іх трапляюцца таксама і трупапалажэнні, накіраваныя адкрытага каля в. Пятровічы на Брэстчыне. У дачыненні да X-XIII стст. н. э. гэтакі ж адказ ад крэмацкіх тлумачыцца як уплыў менавіта хрысціянскай пахавальнай абраднасці.

Як запісана ў «Гісторыі супраць язычнікаў» у Паўла Арозія, «готы раней праз паслоў упарта прасілі, каб ім прыслалі біскупаў, ад якіх яны маглі б навучыцца хрысціянскай веры. Імператар Валент (364-375 гг. н. э. - *C. P.*) з-за сваёй згубнай памылкі даслаў настаўнікаў арыянства. Готы ўтрымалі тое, аб чым даведаліся пры гяршым знаёмстве з вярць Прэсвітар Арыў з г. Александрыі Егіпецкай спрабаваў вучыць, што Сын Божы не аднасутны Айцу, адмаўляючы гэтак самую Святую Тройцу. Хаця Арыў яшчэ ў 318 г. н. э. быў адлучаны ад царквы і нават абвешчаны ерэсіархам, арыянства, аднак, не знікла і праз вякі. Напрыклад, Сымон Будны, вядомы беларускі дзеяч XVI ст., быў арыянін.

Безумоўна, -беларускае Палессе было толькі адной з ускраін остгоцкага каралеўства, Асноўная яго частка абдымала ўкраінскі лесастэп і стэп з іх чарназёмамі, ва ўсёй Еўропе самымі ўрадлівымі. Адтуль, паводле Іардана, найслаўнейшы кароль Германарых нібы здолеў падпарадкаваць сабе нават народы Прыбалтыкі і Паволжжа, хаця, як гэта падкрэслівалася вялікім рускім гісторыкам Львом Гумілёвым, тут «скорее можна гаворыць о вліянні, плавно убываюшем по мере удаления от столицы». Дарэчы; гэтакі с галіцай мог быць згаданы ў старажытных сагах горад Данапрстад, які існаваў у той час прыкладна на месцы пазнейшага ўсходне-і славянскага Кіева.

Але раптам готы на Палессі апынуліся ў значна больш лепшым становішчы, чым іх суайчыннікі ў бязлесым Прычарнамор'і, не толькі ўрадлівым, але і вельмі прыдатным для руху іншых мас конных качэўнікаў. У 375 г. кавалерыя гунаў з усходу ўварвалася ў Германарыхава каралеўства і літаральна змяла яго з твару зямлі. Згодна з Іарданам, сам кароль памёр тады ва ўзросце ста дзесяці гадоў, а ягоны народ мусіў шукаць паратунку

ў Рымскай імперыі. Дарэчы, готы зрабіліся аднымі з галоўных яе магільшчыкаў, авалодаўшы Грэцыяй, Італіяй і Іспаніяй, а ў 410 г. н. э. нават самім Рымам. Мяркуецца, што далёка не ўсе готы Палесся далучыліся да сваіх суайчыннікаў, застаўшыся на сваіх месцах аж да прыходу першых славян. Беларускімі археолагамі на раннеславянскім паселішчы Струга ў Палессі даследаваны рэшткі жылга з тыповай гоцкай керамікай. Аднак «моўныя раскопкі» былі здзейсненыя значна раней. «Следуючыя славянскія слова, - пісаў Г. У. Вернадскі, - рассматриваются как имеющие готское происхождение: князь, от готского *kuni* («старейшина клана»); пенназн (деньга), от готского *pannings* полк («вооружённые люди», «подразделение»), от готского *volk* («народ»); шлем, от готского *hilms*». Слова «бярлога», здаецца, славянскае, але што яно значыць? Па-беларуску, руску і г. д., увогуле, нічога. Таму яно і патрабуе абавязковага прыметніка: бярлога менавіта мядзведжая. Затое, напрыклад, у сучаснай нямецкай мове гэтае ж слова мае дакладны сэнс: *die Berloge* - «мядзведзяў ложка». Германскае *Ber* адпавядала славянскаму «буры», якое было сапраўдным, а таму і забароненым іменем свяшчэннага звера. Па-славянску ён і зараз называецца толькі іншасказальна: «мядзведзь», «вэдмідь», «медведь», - г. зн. «той, хто ведае, дзе мёд». Германская назва «кватэры» гэтага знаўцы аказалася дарэчы, таму што інакш мы мусілі б ужываць вельмі складанае славянскае словаўтварэнне.

Зразумела, што без непасрэднага кантакту з готамі славяне засвоіць іх словы проста не маглі. Гэтыя першыя славяне, чые найранейшыя археалагічныя помнікі фіксуюцца ў нашым Палессі ўжо з канца IV ст. н. э., сваёй уласнай пісьменнасці яшчэ не мелі. Але аб іх шмат напісалі многія іншаземныя аўтары на лаціне і па-грэчаску.

Па-грэчаску напісаў у VI ст. н. э. сваю «Гісторыю войн» Пракопій родам з Кесарыі, колішняй рэзідэнцыі Понтыя Пілата. Славяне былі для яго толькі аднымі з барбарскіх народаў і народцаў, шматлікіх і разнастайных, якія, аднак, аднолькава імкнуліся абрабаваць хоць якую частку Рымскай імперыі. Таму і не здзіўляе, што, згодна з Праконіем, усе славяне былі «вечна брудныя», што яны жылі «у халупах, вартых жалю», што мова ў іх «жудасна барбарская» і што ў баі ніхто з іх не надзявае аніякага панцыра, а некаторыя нават кашулі, маючы толькі штаны, «каб неяк прыкрыць сорам»... Але будучы ўвогуле прыхільнікам аб'ектыўнасці, той жа

Пракопій адзначаў, што яны ж былі «надзвычай мужныя», і пры гэтым зусім «не злодзеі і не хітруны», якія не вытрымліваюць любой тыраніі, а жывуць толькі ў дэмакратыі. Даволі шмат ведаў ён таксама і аб духоўным жыцці славянства. «Яны вераць, піша Пракопій, што адзін бог, стваральнік маланак, з'яўляецца адзіным уладаром над усімі, і ахвяруюць яму быкоў і розных ахвярных жывёлаў». У гэтым бостве мы беспамылкова пазнаём, зразумела, Перуна. А вось іншых пазнаць значна цяжэй, хаця гаворка ідзе, здаецца, пра русалак. «Шануюць яны і рэкі з німфамі, - піша Пракопій, - і нейкія іншыя боствы, усім ім прыносяць ахвяры і пры гэтых ахвяраваннях твораць гаданні». Аказваецца, раннім славянам зусім не быў уласцівы аніякі фаталізм. «Наканавання ж, - піша візантыйскі вучоны, - яны не ведаюць і ўвогуле не прызнаюць, што яно мае нейкую ўладу, ва ўсякім разе, над людзьмі, і таму, калі ім пры хваробе ці на вайне пагражае смерць, яны абяцаюць, калі смерць іх мінуе, адразу прынясці богу ахвяру; а выратаваўшыся, ахвяруюць, што абяцалі, і лічуць збаўленне купленым і тгай ахвярай».

Пракопій ведаў славян менавіта на Дунаі, дзе праз стагоддзі летапісец змясціў нават саму іх прарадзіму. «По мнозехъ же временехъ сели суть Словене по Дунаеве, где есть ныне Угорскага земля гѣ Болгарылсага земля, н отъ техъ Словенъ разидошася по земли и прозвашася имени своими», - пісаў вучоны манах Нестар у XII ст. Але ў XX ст. навука абгрунтавала, што прарадзіма славянства знаходзіцца не на Дунаі, а на Прыпяці, не ў Балгарыі, а на Беларусі. Шляхам параўнання ўсіх славянскіх моваў Ф. П. Філіным быў вызначаны фонд агульнай лексікі, якая ёсць у кожнай з іх. У сваю чаргу ў самой гэтай лексіцы была вылучана імоцыяльная ландшафтна-геаграфічная тэрміналогія, якая аказалася вельмі спецыфічнай. Яе аналіз і прывёў Ф. П. Філіна да наступнай высновы: «Прародина славян... находилась в стороне- от морей, гор и степей, в лесной полосе умеренной зоны, богатой болотами». Далей аказалася даволі проста і справай ландшафтна-геаграфічны асаблівасці менавіта Прыпяці і Палесся. Як аказалася, вынікі мовазнаўства адпавядаюць архаічным, таму што якраз там і былі знойдзены найбольш раннія, безумоўна, славянскія помнікі, якія павінны датавацца апошняй чвэрцю IV ст. н. э. Пракопій пазнаёміўся са славянамі ў першай чвэрці VI- г. зн. прыблізна ўсяго праз тры пакаленні (калі адводзіць на кожнае, як Герадот, па 40 гадоў). Трэба меркаваць, што тыя славянскія вераванні, аб якіх даведаўся Пракопій, ішлі яшчэ ад прадзедаў. Атрымліваецца таксама, што праўнукі выхадцаў з нашага Палесся дайшлі да самога Дуная, і не толькі, таму што тагачасныя славянскія паселішчы распаўсюджаны на вялізнай прасторы ад ніжняй Эльбы да верхняга Дона. У VI ст. н. э. ужо існаваў цэлы славянскі свет са сваёй квітнеючай культурай, як матэрыяльнай, так і духоўнай. Але, як мы памятаем, з 476 г. пачалася ўжо іншая гісторыя, не старажытная, а сярэдне-вяковая.

IV. СТАРАЖЫТНАЯ СПАДЧЫНА Ў БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ КУЛЬТУРЫ

«Этот уголок нашего отечества по справедливости можно назвать столицею древней славяно-русской мифологии; там - исход всех языческих верований предков наших...». Гэтак у сярэдзіне XIX ст. знакаміты даследчык П. В. Шпілеўскі пісаў менавіта пра Беларусь. І пазнейшыя даследаванні традыцыйнай духоўнай культуры беларусаў, увогуле, найлепшым чынам пацвердзілі справядлівасць данай высновы. Найбольш архаічныя элементы нашай народнай культуры можна выкарыстоўваць, у прынцыпе, у якасці пэўных паказчыкаў і крытэрыяў. Вырасым, напрыклад, гэтакую вучэбна-даследчыцкую задачу. Чараз у сетцы Internet можна напаткаць таксама і наступныя сцвярджэнні. Маўляў, у тых казках, дзе гаворка ідзе аб вандроўцы героя за трыдзевяць зямель, адмыслова закладзены ўспамін аж пра эпоху позняга каменнага веку, калі вялікі ледавік адступіў, нарэшце, далёка н;і поўнач. Вызвалена з-пад яго каласальная прастора пакрысе засяляліся вандроўнымі старажытнымі паляўнічымі, якія з цягам часу зрабіліся прататыпамі адпаведных казачных герояў... Яшчэ арыгінальнай меркаванне, што казачны куда-юда, ці, напрыклад, гэта ў рэчаіснасці мамант! «Мамант» будзе па-беларуску волат». А волат беларускіх народных паданняў, як вядома, зусім ніякі не звер, а сапраўдны чалавек, прычым як мужчына, так і жанчына. Паводле выдатнага беларусазнаўцы канца XIX - пачатку XX ст., у былой Магілёўскай губерні вобраз гэткай «вала-Гоўкі» ў народнай свядомасці паступова зліўся з вобразам імператрыцы Екацярыны Вялікай, што навідала гэты край у 1780 г. Такім чынам, «навуковыя» фантазіі аб казачных рудыментах каменнага веку аказваюцца проста перакрэсленымі дзякуючы адпаведным нашым дзівотным уяўленням. Што ў дадзеным выпадку мелі рацыю менавіта тыя продкі, што сведчыць таксама існае паходжанне самой назвы Іспалін», утворанай ад старажытнагрэчаскага *spēlaion* - «пячора». Паводле «Натуральнай гісторыі» Плінія Старэйшага, аўтара I ст. н. э., «пячорнікі» - зусім не маманты! - жылі ў яго час на паўднёвым Крыме і нават займаліся пірацтвам. Аднак пэўныя элементы духоўнай культуры беларусаў сапраўды уваходзяць да каменнага веку, нават дакладней - да неаліту. Чаму прынята лічыць менавіта гэтак? «Ва ўрочышчы Каросці, дзе знаходзяцца ў балоты сваі, жыў народ вельмі дзікі, але міралюбівы, -

апавядаў у 1892 г. Сцяпан Ранцэвіч, селянін з вёскі Велямічы Мазыр-скага павета Мінскай губерні. Жыллё ў іх было таксама на сваях, і толькі па дошках, якія на ноч хаваліся, гэты народ хадзіў у лес страляць дзічыну, звяроў, а на беразе лавілі баброў. Суседзі ўжо не раз прыходзілі, каб паглядзець на прышлых і параіць ім пабудаваць жыллё на зямлі, але яны пры з'яўленні людзей хаваліся ў свае хаты і паспешна забіраці дошкі, якія служылі замест маста, і толькі адзін стары выходзіў насустрач гасцям з якім-небудзь гасцінцам, але будаваць жыллё, як ім раілі, не згаджаўся. Адночы ў аднаго з нашых людзей парвалася адзежа і ён не ведаў, што яму рабіць. У гэты час да іх паценька пайшоў у сваю хату. Праз нейкі час ён вярнуўся з дачкою, якая пачала зашываць адзежу, і вось тут нашы людзі здзівіліся: іголка, якою шыла дзяўчына, была касцяная» [3, с. 82]. Параўнаем гэтае апавяданне з адпаведным сюжэтам, змешчаным у папулярнай дзіцячай кнізе, вядомай у рускім перакладзе як «Приключения доисторического мальчика». Лічыцца, што французскім пісьменнікам Д'Эрвілі ў ёй прыводзяцца вельмі дакладныя рэканструкцыі, што адпавядаюць навуковым даным. «Но вот путешественники выплыли в озеро, и перед ними открылось еще более чудесное зрелище. Справа от устья реки, довольно далеко от берега, виднелось много хижин, крытых тростником и обмазанных глиной. Хижины стояли на широком помосте из деревянных стволов. Крепкие сваи, укрепленные в воде, поддерживали помост... - В этих тростниковых пещерах, - сказал Рюг, - можно отдыхать спокойно. Кроме птиц, змей и пожаров, здесь нечего бояться». З цягам часу гэтакія азёры забалоціліся, а потым ператварыліся ў тарфянікі, у якіх добра захаваліся не толькі драўляныя палі, але і іншыя арганічныя рэшткі. Напрыклад, на тарфянікавых стаянках у Швейцарыі знойдзены косткі самага старажытнага сабакі, таму і названага менавіта «тарфяным шпіцам». Аднак для нас зараз цікавей, што, паводле У. Ф. Ісаенкі, свайныя тарфянікавыя паселішчы эпохі неаліту былі адкрыты таксама і на Палессі, каля вёсак Міхедавічы Петрыкаўскага і Агдземер Іванаўскага раёнаў. Падумаіце, дарэчы, што яшчэ са згаданага ў апавяданні С. Ранцэвіча, апрача адмысловай канструкцыі жылля, узыходзіць да каменнага веку?

Да веку жалезнага, магчыма, узыходзіць сюжэт аб перавярценьнях-калдунах, запісаны ўжо знаёмым нам Паўлам Шпілеўскім. «Хищность вовколаков-знахарей, - пісаў ён, - во всякое время свирепа, ...но эта хищность особенно проявляется два раза в год, как думает

белорусский народ, именно - накануне Рождества Христова, что, как говорится в Белоруссии, перед колядным вечером и на Купалу (в Иванов день). В эти времена, говорят, вовколаки-знахари особенно свирепствуют и не дают проходу молодежи и детям; тогда они так ловко превращаются в волков, что по наружности никак нельзя различить их от действительных волков; в это время у них вся поверхность совершенно покрыта бывает волчьей шерстью, тогда как в другую пору года, особенно в глубокую осень, когда обнажается от листьев осина, - на хребте, голове и ногах заметны бывают следы тела человеческого (следы одежды и обуви); даже на лапах виднеются пальцы. Это рассказывал мне один из так называемых белорусских знахарей-вовколаков», - дадаў, нарэшцэ, П. В. Шпіяеўскі [22, с. 15]. Наўрад даследчык даваў яму веры. Не верыў расказам на тую ж самую тэму і сам «бацька гісторыі» Герадот, які чуў і запісаў іх яшчэ ў сярэдзіне V ст. да н. э. Ім паведамляецца пра народ неўраў, што жывуць у ягоны час на палескай рацэ Гарыні. «Можна меркаваць, - піша Герадот, - што і тыя людзі калдуны: прынамсі, па словах скіфаў, а таксама і грэкаў, што жывуць у Скіфіі, кожны неўр штогод на некалькі дзён ператвараецца ў ваўка, а потым зноў прымае ранейшы выгляд. Гэтым байкам я, зразумела ж, не веру, хаця сведкі сцвярджаюць менавіта гэтае і, пацвярджаючы, нават прысягаюць». Нягледзячы на тое, што іх раздзяленне аж 2500 гадоў, нельга не заўважыць вялікага падабенства абодвух і частковых сюжэтаў, толькі ў П. В. Шпілеўскага ён больш падрабязны. І яму ўвогуле ўдалося раскрыць нават галоўны прафесійны сакрэт і «рускіх ведзьмароў, а менавіта сам рэцэпт іх ператварэння ў ваўкоў. Яшчэ ў 1902 г. ён быў апублікаваны нашым знакамітым этнографам П. В. Шэйнам. «Перед обращением в волка, - паведамляў ён, - чаровник вбивает в землю пять осиновых колец в каком-нибудь заколдованном месте, но так, что два колышка служат подобием. Передних два - задних, а пятый - хвост, и, прыгая вперед через все, начиная то с одного колышка, он становится волком. Когда же по возвращении к добычи он желает вновь обратиться в первобытный свой человеческий образ, так волк этот опять прыгает через те же пять колышков, но обратным порядком и притом задом наперед». Існавалі таксама іншыя рытуалы ператварэння, для якога імі прадугледжвалася абавязкова накрыцца ваўчынай скурай ці проста аўчынным кажухом. Дарэчы, гэта дазваляе расшыфраваць саму загадкавую назву - «ваўкалак», па-сербску і харвацку. Паўднёваславянскае *віака* і сярэднеславянскае *кудла* - гэта, аднолькава, «калматая поўсць». Такім

чынам, ваўкалак - літаральна чалавек, апрануты ў ваўчыную шкуру, пераапрануты ваўком. Давайце падумаем, чаму ваўкалакамі рабіліся менавіта мужчыны і чаму яны былі асабліва небяспечныя для маладзіцаў і дзяцей? Для гэтага прыгадаем радкі славутага «Слова пра паход Ігаравы»:

*Усяслаў князь людзям суд судзіў,
гарадамі князёў надзяляў,
а сам поначы ваўком гуляў:
з Кіева да пеўняў дасякаў Тмутаракані,
вялікаму Сонцу ваўком гшійх перабягаў.*

Такім чынам, у ваўка пераапранаўся часам нават сам Усяслаў, вялікі князь Полацкі, які нават меў адпаведную мянушку «Волховь», - г. зн. знахар, вядзьмар, чараўнік. Але гэты чараўнік-ваўкалак з'яўляўся правадыром цэлай дружыны, ці супольнасці, ваяроў. Гэтакія мужчынскія супольнасці былі прыметай старажытнасці і існавалі, напрыклад, у ваяўнічай грэчаскай Спарце. Спартанскія юнакі, каб атрымаць статус сапраўдных байцоў, павінны былі некалькі дзён жыць «паваўчынаму», г. зн. рабуючы і забіваючы нявоінаў, у тым ліку жанчын і нават дзяцей. Гэтыя сакрэтныя забойствы, ці «крышчці», ажыццяўляліся пераапранутымі юнакамі ў масках. Накшталт нашых ваўкалакаў пераапраналіся ў гэтых драпежнікаў, напрыклад, і паўночнаамерыканскія індзейцы племені квакіютляў. Квакіютлі не абмяжоўваліся толькі забойствамі жанчын, не спыняліся нават перад канібалізмам...

У эпоху архаікі (VIII-VI стст. да н. э.) на знакамітым грэчаскім востраве Лесбас кожны, хто дасягнуў узросту шасцідзесяці гадоў, па закону абавязаны быў скончыць жыццё самазгубствам, выпіўшы чашу з атрутнай цыкутай. На Чукотцы аналагічны старажытны звычай забойства старых захоўваўся аж да 1940-х гг. У некалькіх раманах чукотскага пісьменніка Юрыя Рытхзу згадваюцца судовыя працэсы над гэтакімі нявольнымі забойцамі ўласных бацькоў. Стары бацька патрабаваў зрабіць гэта, і няшчасны чукча мусіў падпарадкоўвацца векавечнаму звычайу насуперак савецкім законам.

Гомельшчына - не Чукотка, але паслухаем нашага выдатнага беларусазнаўца Е. Р. Раманова, які, дарэчы, і сам паходзіў з-пад Гомеля. «В гомельском уезде, - пісаў ён, - упорно досель держится мнение, что обычай этот ещё недавно /сороковые годы XIX в./ употреб-

дзяся у месных старообрыдцев, живших в дальних лесных дебрях. Там сохранилось и название обычая «лоповидна», и глагол «улопать», в смысле «убить». У адрозненне ад далёкай Поўначы, на Гомельшчыне гэты звычай здзяйсняўся без адпаведнай ініцыятывы з боку бацькі, таму што Е. Р. Раманаў далей запісаў наступнае: «...сыны кажуць: яму ў лопаўшчыну пара, - ужо восемдесят гадоў пражыў. «Ах сынку мае, кажа стары той: я ж работаю! Ну, да! Што з твае работы? Мы во як б'ёмся, а ні нас, ні ў нас! Пара, пара, батюш! Ты на светі нажыўся, дай людзям жыць!... Да й за доўбню». Падумаем, якая прычына абумовіла некалі ўзнікненне гэтакага жорсткага звычаю. Яе трэба шукаць перад усім у абмежаванасці тагачасных харчовых рэсурсаў. Але, як бачым, гэты звычай, што замацаваўся, штурхаў на забойства роднага «батюша» ужо проста па традыцыі. Але ад сямідзесяцідвухгадовага Усціна з вёскі Карма Гомельскага павета напрыканцы XIX ст. было запісана літаральна наступнае. «Вот значыцца, так то было здавну, спачатку,- у і старину: што як выйдя чалавеку восемдесят годов, или семьдесят, и уже значитца стания драголь, работать ня здолея - дак што з яго? ў яго трэба ўже у лоповщину. Звали, бывало, якого грамотнаго, отстояли панахвиду, - отчитаять, значитца, молитвы над головой, - одно, да й у лоб. А с чаго яно перакратилось, дак вот с чаго. Так жив себе один старый, и два сыны ў яго. И сыны миласливия у яго. Яны все дело оставили, лоповщину ету, значитца. И зделали яму склеп, штоб наш батька- будем питать яго, покудова помре своей смертью. Ён жа ж таки наш батька! Ну изделали склеп яму я посадили туды, чтоб обчаство - громада не знали, и питають. И так значитца годов десять дяржали яго» [15, с. 180; 16, с. 22-24]. Такім чынам, чалавечнасць усё ж дазволіла з цягам часу пераадолець старажытнае дзікунства, якое з рэчаіснасці паступова адыходзіла ў казкі.

Духоўная культура беларускага народа трывала захоўвала, таксама і іншыя элементы дакладна невядомага, але, безумоўна, больш старажытнага ўзросту. Яшчэ 100-40 тыс. гадоў таму назад, прычым ужо ў эпоху сярэдняга палеаліту, у асяроддзі неандэртальцаў, згодна думцы некаторых даследчыкаў, мог існаваць культ пячор- мядзведзя. У альпійскіх пячорах Драхенлох і Пецерсхале, намі знойдзены косці гэтага звера, укладзеныя ў пэўным парадку. Нават, што пячорны мядзведзь быў татэмам неандэртальца на гэты конт існуюць таксама і іншыя гіпотэзы. Наконт татэмізму ў беларусаў даследчыкі гавораць значна большы і таму, што доказаў у даным выпадку значна больш. «Другим

тотемом, - пісаў беларускі гісторык Н. М. Нікольскі, - мог быць медведь, называемый часта в сказках «царь медведь» и по преданию бывший в старину человеком. Пережитки медвежьего культа уцелели в форме белорусских «комоедиц», справляемых на благовешение; се- ляне в этот день в вывороченных наружу тулупах переворачиваются с боку на бок, подражая движениям просыпающегося от зимней спячки медведя» [12, с. 17]. Татэмізм адрозніваецца ад шырока рас- паўсюджанага ўшанавання жывёлаў (зоалатрыі) некалькімі сваімі ад- метнымі рысамі, галоўная з якіх ёсць вера ў крэўную роднасць чала- века са зверам-татэмам. І татэм, і чалавек нібы маюць адзінае паход- жанне. «Ці ведаеце, адкуль узяўся мядзведзь? - тлумачылі, у прыват- насці, слуцкія сяляне. - Мядзведзь перш быў такі ж самы мужык, як і ўсе мы, гарапашнікі. Даўно тое было. Людзей было мала. ...А даўней людзі жылі сям-там па лесе, лавілі звера, птушак, а ў азёрах да ў рэ- ках - рыбу. Улетку збіралі ягады, грыбы або капалі карэнне й запасалі на зіму. Больш за ўсё запасалі арэхі й мёд. ...Але быў адзін гультаява- ты мужык. Яму не хацелася самому пугаць пчол, дык ён выдзіраў чужыя. Толькі цяжка было яму ўлазіць на дрэвы. От і пачаў ён шукаць такога калдуна, каб так уздзеяў, каб лягчэй было лазіць на дзерава. ..І абярнуў калдун таго чалавека ў мядзведзя. Так от адкуль узяўся мядзведзь» [3, с. 54-55]. Дарэчы, на падставе згаданых заняткаў, да якой гістарычнай эпохі трэба адносіць узнікненне гэтага сюжэта? І ці стасуецца прыватная ўласнасць на бортныя дрэвы з першабытнасцю? Але зусім не ў першабытную, а ў навейшую, савецкую ўжо эпоху ледзьве не адбылося чарговае «мядзвежае вяселле». 1925 г., Аланецкая губернія на паўночным захадзе Расіі. Мядзведзі надта шкодзілі, знішчаючы дойных кароў вясковага статку. І вось вясковы «мір» па жарабку выбірае самую прыгожую дзяўчыну, якую апранаюць за кошт грамады ў вясельную адзежу і... прывязваюць у самым гушчары лесу да дрэва: «Не суди, Настюшка. Ублажай медведюшек. Заступись за нас, кормилица, не дай смертью изойти». Няшчасную ўдалося выратаваць [19, с. 114]. Сапраўды, адпаведна з татэмістычнымі поглядамі, шлюб паміж людзьмі і звярамі быў не толькі дапушчальным, але і пажаданым. Меркавалася, што нашчадкі гэтакіх шлюбаў павінны былі валодаць звышнатуральнымі якасцямі, як, напрыклад, герой беларускай народнай казкі пра Івашку Мядзведжае вушка. «Жыў сабе чалавек, гаворыцца ў гэтай казцы, і была ў яго хазяйка. І пайшла яна ў лес па грыбы, і заблудзілася. Налучыўся на яе той мядзведзь. Ён яе ўзяў і занёс к сабе. Пажыла яна гады тры і радзіла сына. Дала яна яму

імя-празванне Івашка Мядзведжае вушка. Пабыў ён гады тры і рос не па гадах, ды па часах, не па часах, ды па мінутах».

Напэўна, прыгажэйшымі за гэтага Івашку павінны быць іншыя казачныя персанажы - русалкі накшталт, напрыклад, пушкінскай:

*И вдруг... легка, как тень ночная,
Бела, как ранний снег холмов,
Выходит женщина нагая и молча
села у берегов. Глядит на старого
монаха и чешет влажные власы.
Святой монах дрожит со страха и
смотрит на её красы.*

Але, згодна з меркаваннем акадэміка Б. А. Рыбакова, гэтакі вобраз Гімлікі, небяспечнай прыгажуні-тапельніцы, уласна кажучы, даволі штучны, створаны не народнай творчасцю, а мастацкай літаратурай XIX ст. Нават сама назва «русалка» не славянскага, а лацінскага паход-утвораная ад назвы старажытнарымскага язычніцкага свята. Русалкі славянамі спраўляліся непасрэдна на наступны тыдзень за кім хрысціянскім святам Святой Тройцы. Нездарма сам Кірыла Тукі быў вымушаны асабіста асудзіць усё гэтае «плясаньне, бубны, гусли, пскове, игранья неподобные, русалья». Лічыцца, што адна з мініяцюр Радзівілаўскага летапісу ілюструе, непасрэдна, як «сходзяцца с мужие и жены и девицы на ночное плещевание и на бесчинный говор и босовские песни и на скакания и на богомерзкие дела».

Мініяцюра з Радзівілаўскага летапісу

Русалкі, накшталт той, у якую закахаўся няшчасны горкаўскі Марко, практычна тоесныя антычным німфам - наядам, нерэідам, дрыядам і г. д. Аднак у славян русалкі былі раней не вадзянымі, а паветранымі істотамі, дзяўчатамі-птушкамі. «Русалки суть женские существа - очень красивые девушки с длинными косами и крыльями», - прыводзіць Б. А. Рыбакоў народнае старабалгарскае ўяўленне. Аналагічнае існавала таксама і ў сярэднявковай Русі. Яно ўвасобілася ў эмалевых выявах на жаночых упрыгожаннях X-XII стст. [17, с. 582]. На Беларусі той жа самы вобраз дажыў аж да XX ст., таму што яшчэ ў 1979 г. каля г. Салігорска, у в. Гоцк, было запісана наступнае. «Калісьці, даўно-даўно, - расказаў тады 72-гадовы Ілья Ермаковіч, - ніхто не можа сказаць дакладна, колькі соцень гадоў таму назад, калі яшчэ русалкі спакойна жылі побач з людзьмі, жыхары вёскі злавілі ў лясточку ля балота нейкую цудоўную істоту. Была яна чамусьці надобная на птушку і нечым падобная на чалавека. Былі ў яе вялікія круглыя вочы, моцныя крылы і вялікія лапы. Жыхары абулі гэтае стварэнне ў лапці і вырашылі весці да пана...» [3, с. 290]. Русалка ў лапцях гэта сапраўды нешта звышарыгінальнае, але ў дадзеным выпадку цікавейшае тое, што фантастычная істота з нашага Гоцка практычна тоесная чарадзейнай Сірын, ці, як яе называлі на старажытным і сярэднявковым Усходзе, Сімург. Гэты вобраз натхніў маладога Блока на паэтычны чуд:

*Густых кудрей откинув волны, Закинув
голову назад, Бросает Смри счастья
полный, Блаженств нездешний
полный взгляд.*

Атрымліваецца, што наша русалка - нібы тая матрошка: унутры грэчаскай німфы-вадзяніцы мы знаходзім старажытнаўсходнюю царыцу паветра. Што, дарэчы, хаваецца ўнутры яе самой? «Русалкі як жонкі, но руки як лапы ў собаки и шерсть на теле...», - лічылі нашы палешукі. - У них цыцкі великі были, коль встретнит кого, то закидывает одну на плечо да другую - и щекочет до смерти». Атрымліваецца, што самая ранняя наша русалка — гэта, уласна кажучы, лясны звер, дакладней царыца звяроў і гаспадыня лесу. Вобраз яшчэ цалкам татэмістычны. Дык вось, аказваецца, да якіх глыбінь часу і гісторыі дасягае наша духоўная спадчына, якая захавалася літаральна аж да сучаснасці.

V. ЗАКЛЮЧЭННЕ

Наш разгляд духоўнай культуры і яе развіішыя на тэрыторыі цяперашняй Беларусі ў эпоху старажытнасці нарэгаце закончаны. Такім чынам, можна зрабіць некаторыя высновы. Па-першае, адзначым, як слушна рабілі старажытныя грэкі, што не аддзялялі духоўнасць ад прыгажосці. Па-другое, духоўнасць без вынятку кожнай з гістарычных эпох, безумоўна, унікальная. Па-трэцяе, трэба разумець, што навуцы вядома і, у прышчыше, ацалела аж да нашых часоў толькі малая - напэўна, проста нязначная - частка скарбаў старажытнай духоўнасці. Але, па-чацвёртае, духоўная культура сучасных беларусаў мае непасрэдную, рэальную сувязь са старажытнасцю. І, нарэшце, па-пятае: відавочна, што ў рамках агульнага курса гісторыі Беларусі павінна падрабязна вывучацца таксама і гэтакія надзвычай цікавыя яе частка, як гісторыя духоўнай культуры.

ДАДАТАК

1. Кантрольныя пытанні

1. Як вы думаеце, ці можна лічыць так зв. дашэльскія ручныя сякеры не толькі прылады працы, але і пэўнымі мастацкімі творамі?
2. На падставе менавіта якіх знаходак з Беларусі можна сцвярджаць, што неандэртальцу было ўжо ўласціва пачуццё сіметрыі?
3. Якія функцыі выконвалі верхнепалеалітычныя пячорныя галерэі?
4. Растлумачце паняцці “татэм” і “татэмізм”.
5. Што такое “чурынга”? Дзе яны былі знойдзены ў Беларусі?
6. Чым растлумачыць узніненне культуры “палеалітычных Венер” і якія былі ягоныя праявы?
7. У чым асаблівасці мезалітычнага мастацтва?
8. Што такое “неалітычная рэвалюцыя”, якія наступствы яна мела ў духоўнай сферы?
9. Растлумачце, што такое «піктаграма», «ідэаграма». Прывядзіце прыклады са старажытных матэрыялаў з Беларусі.
10. Назавіце агульныя элементы ў старажытных культурах Беларусі і Фінляндыі, Беларусі і Індыі.
11. Што значыць «антрапаморфны»? Прывядзіце прыклады антрапаморфных выяў у старажытнасцях Беларусі.
12. Як выглядалі старажытныя сімвалы агню, сонца і зямлі?
13. Чаму «Перуновы» стрэлы і тапары надзяляліся надзвычайнымі якасцямі?
14. Як старажытным чалавекам выкарыстоўвалася мінеральная фарба вохра?
15. Якія абрады былі звязаны з металургічнай і кавальскай вытворчасці?
16. Што з расказаў Цэзара і Тацыта аб вераваннях і культурах “барбарскіх” плямёнаў мае прамое дачыненне да Беларусі?
17. Якія ёсць даныя аб з’яўленні ў беларускіх землях хрысціянства ўжо напачатку I тыс. н. э.?

2. Тэмы рэфератаў

1. Духоўны свет неандэртальца.
2. Праявы татэмізму ў старажытнай культуры Беларусі.

3. Палеалітычныя «Венеры».
4. Праявы міфалогіі ў неалітычным мастацтве Беларусі.
5. Духоўны свет старажытных індаеўрапейцаў.
6. Міфы індаеўрапейцаў і беларускі фальклор.
7. Уяўленні аб загробным свеце па матэрыялах старажытных могілнікаў Беларусі.
8. Земляробчыя культы ў старажытнага насельніцтва Беларусі ў I тыс. да н. э.
9. Духоўны свет і светапогляд першых славян.
10. Беларускія народныя паданні аб жывёлах - рэпрадукцыя першабытнасці.

ЛІТАРАТУРА

1. Андрианов Б. В. земледелие наших предков. – М.: Наука, 1978.
2. Бароўскі С. , Скардзіс В. Аб жалезнай прамысловасці на Беларусі (гістарычная даведка) // Савецкая краіна. - 1931. - № 12.
3. Беларуская народная творчасць. Легенды і паданні. – Мн.: навука і тэхніка, 1983.
4. Бонгард-Левин Г. М., Грантовский Э. А. От Скифии до Индии. - М.: Мысль, 1983.
5. Власов В. Г. Большой энциклопедический словарь изобразительного искусства. -Т. 4. -СПб.: Лита, 2001.
6. Даркевич В. П. Символы небесных светил в орнаменте Древней Руси // Советская археология. - 1960. - № 1.
7. Жучкевич В. А. Топонимический словарь Белоруссии. - Мн.: БГУ. 1975.
8. Загорульский Э. М. Древняя история Белоруссии. - Мн.: БГУ, 1974.
9. Исаенко В. Ф. Неолитический сосуд с рисунком из Белоруссии // Советская археология. - 1970. - № 2.
10. Ларичев В. Е. Прозрение. Рассказы археолога о первобытном искусстве и религиозных верованиях. - М.: Изд-во полит. литературы. 1990.
11. Литература древнего Востока. Иран, Индия, Китай. Тексты. - М.: Изд-во МГУ, 1984.
12. Никольский Н. М. Дохристианские верования и культы днепровских славян. - М.: Атеист, 1929.
13. Нікольскі Н. М. Жывёлы ў звычаях, абрадах і вераваннях беларускага сялянства // Працы секцыі этнаграфіі. - Менск; 1933. – Вып. III.
14. Рассадзін С. Я. Землі амаль невядомыя. Будучая Беларусь паводле антычных манускрыптаў. - Мн. Полымя, 1996.
15. Романов Е. Р. Белорусский сборник. - Вып. 4. - Внтеск, 1891.
16. РомановЕ. Р. Из мира народных легенд // Могилёвская старина. - Вып. 3. - Могилёв, 1903.
17. Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси. - М.: Наука, 1988.
18. Сайкс Б. Семь дочерей Евы. - М.: РИПОЛ Классик, 2003.
19. Соколова З. П. Культ животных в религиях. - М.: Наука, 1972.

20. Формозов А. А. Памятник первобытного искусства на территории СССР. -М.: Наука, 1980.
21. Чарняўскі М. М. З глыбінь тысячагодзяў. - Мн.: Народная асвета, 1978.
22. Шпилеский П. В. Исследование о волкодавах // Московские вести. - 1853.-Т. 2.
23. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. - М.: Изд-во полит. литературы, 1973.

ЗМЕСТ

Уводзіны.....	3
I. Духоўная культура каменнага веку.....	4
II. Духоўная культура бронзавага веку.....	21
III. Духоўная культура жалезнага веку.....	34
IV. Старажытная сшдчына ў беларускай народнай культуры. . .	51
V. Заключэнне	60
Дадатак.....	61
Літаратура	63

Вучэбнае выданне

Рассадзін Сяргей Яўгенавіч

ДУХОЎНАЯ КУЛЬТУРА
СТАРАЖЫТНАЙ БЕЛАРУСІ

Вучэбна-метадычны дапаможнік

Рэдактар *К. Ул. Мішына*
Камп'ютэрная вёрстка
Л.Л.Льчанка

Падпісана да друку 27.04.2005. Фармат 60x84¹/₆.
Папера афсетная. Гарнітура Таймс. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 3,8. Ул.-выд. арк. 4,0.
Тыраж 300 экз. "5шэа2,58 .

Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт».
220050. Мінск, Святлова, 13а.
ЛН № 02330/0133255 ад 30.04.2004.

Адрукавана ў лабараторыі паліграфіі ўстановы адукацыі
«Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт».
220050. Мінск, Святлова, 13.
ЛП № 02330/0056739 ад 22.01.2004.